

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

*Časopis z verejných zdrojov pod-
poril Fond na podporu umenia*

u. fond
na podporu
umenia

HLAVNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Ján Findra,
Juraj Glovňa, Dana Guričanová,
Robert Hammel, Renáta Hlavatá,
Ingrid Hrubaničová, Martin Cho-
chol, Bronislava Chochoľová,
Nicol Janočková, Ján Kačala, Si-
byla Mislovičová, Slavomír On-
drejovič, Lucia Molnár Satinská,
Mária Šimková, Iveta Vančová,
Pavol Žigo

REDAKCIA

811 01 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- VANČOVÁ, Iveta: Skloňovanie mate-
matických výrazov zakončených na
príponu *-ec* 129
- KLIMENT, Ján – FERÁKOVÁ, Viera –
GOLIAŠOVÁ, Kornélia – HINDÁK,
František – HINDÁKOVÁ, Alica
– HODÁLOVÁ, Iva – KOCHJA-
ROVÁ, Judita – KUBINSKÁ, Anna
– LACKOVIČOVÁ, Anna – LIZOŇ,
Pavel – MARHOLD, Karol – MÁR-
TONFI, Pavol: Zásady, pravidlá
a odporúčania pre tvorbu a revíziu
slovenského menoslovia sínic, rias,
húb a rastlín 146

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- DVORNICKÁ, Ľubica: *Jaki koreň,
taki strom* 161

ROZLIČNOSTI

- Mačkár, mačkofil, mačkomil.*
S. Duchková 152

SPRÁVY A POSUDKY

- Milá knižka o „neslovníkových“ slo-
vách. E. Králik 172

SPYTOVALI STE SA

- Názov „zázračnej“ palmy z Amazonky
a jej plodov. I. Vančová 181

Z NOVÝCH VÝRAZOV

- Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (21). M. P o -
v a ž a j 185

Z WEBOVEJ PORADNE

- Na základe čoho sa do slovenčiny prekladajú cudzie mená? Napr. *vojvodkyňa Kate* a *princ William* a *pápež František*? 191
- Ako sa tvoria prídavné mená od cudzích názvov zakončených na *-s*, *-x* alebo *-ey*? 191
- Ako písať slová *Facebook*, *Twitter*, *Pokec* a *Wikipédia*? 192

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 51, 2017, č. 3 (15. 6. 2017). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Časopis z verejných zdrojov podporil Fond na podporu umenia. Hlavná redaktorka PhDr. Sibyla Mislavíková. Výkonná redaktorka Mgr. Iveta Vančová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 8,40 €, jednotlivé čísla 1,40 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/3812840. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava

© Matica slovenská, Martin

Výtlačila tlačiareň Fork, s. r. o., 2017

Cena 1,40 €

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Skloňovanie matematických výrazov zakončených na príponu -ec

IVETA VANČOVÁ

Abstract: The opinions about declinations of non-personal masculine nouns ending with the suffix *-ec* have changed in the past. This article focuses on mathematical expressions *dividend* (*delenec*, the number which is divided), *minuend* (*menšenec*, the number from which we subtract), *multiplicand* (*násobenec*, the number which is multiplied), *radical quantity* (*odmocnenec*, the number, from which we take the square root) and *addend* (*sčítanec*, the number which is added) as the typical examples of given groups of masculine nouns. The development of their declinations results from the treatment of grammatical apparatus in older and current lexicographical, as well as other linguistic reference books, and from recommendations found in articles about the same topic published in different linguistic journals. Past declinations of these expressions are illustrated by examples from textbooks of mathematics from 19th and the beginning of the 20th century, and their current declinations are explained using a selection of texts found on the Internet, with a focus on the word forms which have different lifespans.

Text vznikol pri riešení grantového projektu *Analýza nových smerovaní vo vývine súčasnej slovenčiny s dôrazom na používateľské hľadisko* (VEGA č. 2/0125/14).

Keywords: dividend, minuend, base number, multiplicand, radical quantity, addend, declinations of non-personal masculine nouns ending with the suffix *-ec*.

Podstatné mená mužského rodu delíme na životné a neživotné, pričom obe skupiny sú morfológicky špecifické. Životné substantíva sa skloňujú podľa životných vzorov *chlap*, *hrdina*, prípadne *kuli* a neživotné substantíva podľa vzoru *dub* alebo *stroj*. Je však nemálo takých maskulín, pri ktorých napriek jednoznačnej príslušnosti (podľa významového kritéria) k neživotným podstatným menám nemáme celú paradigmatu podľa neživotných vzorov. Ide najmä o tie neživotné substantíva mužského rodu, ktoré sú homonymné so životnými, a to všeobecne známe staršie slová, napr. *bežec*, *jazdec*, *nosič*, *predok*, *radikál*, *čitateľ*, *veterán*, *exponent*, ale aj novšie a v poslednom čase veľmi rozšírené výrazy, napr. *model*, *tester*, *navigátor*, *korektor*, *mutant*, *maskot*. Patria sem aj slová, ktoré nemajú homonymné životné náprotivky, iba zakončenie typické pre životné maskulína (napr. na *-tel'*, *-ec*, *-áč*). V príspevku sa budeme zaoberať neživotnými maskulínami zakončenými na *-ec*, presnejšie matematickými termínmi *delenec* (číslo, ktoré sa delí), *menšenec* (číslo, od ktorého sa odpočítava), *mocnenec* (číslo, ktoré sa umocňuje), *násobenec* (číslo, ktoré sa násobí), *odmocnenec* (číslo, ktoré sa odmocňuje) a *sčítanec* (číslo, ktoré sa sčítava), ako typickými predstaviteľmi poslednej spomenutej skupiny. Podrobnejšie sa budeme venovať ich skloňovaniu (ako sa vyvíjalo, v minulosti odporúčalo a neskôr ustálilo), spracovaniu ich gramatického aparátu v súčasných aj starších lexikografických príručkách a ich používaniu v (staršej aj súčasnej) praxi.

1. História skloňovania

Niektoré zo sledovaných matematických výrazov sa v slovenčine používali v učebniciach matematiky už v 19. storočí a na začiatku 20. storočia (porov. doklady z rokov 1866, 1868, 1875, 1888, 1889, 1902 a 1904 uvedené v ďalšej časti príspevku), aj keď sa v tom čase pre niektoré dnes bežné matematické výrazy používali ešte staré názvy.

Do Pravidiel slovenského pravopisu (ďalej PSP) sa z danej skupiny prvýkrát zaradilo do vydania z r. 1931 (do slovníkovej časti) iba slovo *delenec*, s týmto vysvetlením: „skloňuje sa v jedn. ak. a v množ. č. podľa ži-

votných: jedn. a. **delenca**, mn. n. **delenci** ap.“ (s. 109). V PSP z roku 1940 túto skupinu maskulín komentovala aj poznámka vo výkladovej časti nazvanej *Pravidlá pravopisné a gramatické*, kde sa v kapitole *Mužské podstatné mená vzoru meč* uvádza: „Názvy matematické, ako násobiteľ, delenec, deliteľ a pod., majú jednotný akuzatív a množné číslo podľa **životných**“ (s. 83). V slovníkovej časti je z týchto matematických výrazov opäť iba slovo *delenec* s príponou G sg. *-nca* a ďalej informácia v zátvorke: „Skloňuje sa vždy podľa životných“ (s. 162).

V 50. rokoch minulého storočia sa v súvislosti s návrhom nových PSP na stránkach časopisu *Slovenská reč* venovala pozornosť aj skloňovaniu neživotných maskulín zakončených na *-ec* a *-tel'*. Na ich spracovanie v návrhu reagovali vo svojich príspevkoch L. Meliš-Čuga (1952 – 53) a J. Horecký (1952 – 53). L. Meliš-Čuga uvádza: „Slová *činiteľ, deliteľ, násobiteľ, násobenec, sčítanec, mocnenec* nesklonujú sa úplne podľa neživotných vzorov (*stroj*), niektoré pády (napr. 4. p. sg.) majú podľa životných vzorov (*chlap*), napr. v počtoch: *podčiarkni deliteľa, násobiteľa, násobenca* ap.“ (s. 119). J. Horecký k textu návrhu poznamenáva, že „sa nerieši otázka slov ako *delenec, násobenec*, pri ktorých do ak. sg. tiež preniká životný tvar *delenca*“ (s. 173).

V PSP z r. 1953 sa nakoniec v textovej časti *Pravopisné a gramatické pravidlá* v § 77 uviedlo toto pravidlo: „Slová **delenec, násobenec, sčítanec, mocnenec** sa skloňujú podľa vzoru s t r o j okrem 4. p. jedn. č., ktorý má koncovku podľa životných: **delenca, násobenca, sčítanca, mocnenca**“ (s. 67). V súlade s tým sa v slovníkovej časti výrazy *delenec, menšenec, mocnenec, násobenec, odmocnenec* a *sčítanec* spracovali s rovnakým gramatickým aparátom: s tvarom genitívu a akuzatívu jednotného čísla *-nca*, datívu *-ncu*, lokálu *-nci* a nominatívu množného čísla *-nce*. V porovnaní s predchádzajúcimi PSP z r. 1931 a 1940 nastala zmena a dané matematické výrazy sa už nesklonovali úplne ako životné maskulína, ale s výnimkou A sg. ako neživotné. Ďalšou novinkou bolo to, že okrem tvaru A sg. sa pridali aj tvary D a L sg., ktoré nie sú odlišné od vzoru *stroj*. Možno predpokladať, že sa tak stalo buď preto, lebo sa v týchto pádoch v praxi používali životné tvary (napr. *k delencovi, o násobencovi*), alebo preto, aby sa nedalo z tvaru A sg. nesprávne vydedukovať, že životné tvary sú aj v ostatných pádoch.

Na takéto spracovanie skloňovania reagoval v časopise *Slovenská reč* v r. 1955 R. Schnek v príspevku *K morfológickým kategóriám mužských pod-*

statných mien. V článku opísal štyri kategórie skloňovania maskulín: „Medzi dvoma krajnými, najproduktívnejšími kategóriami substantív s pádovými príponami čisto životnými a čisto neživotnými vydeľujú sa ešte dve kategórie substantív so zmiešanými pádovými príponami: s tvarmi životnými i neživotnými. Jednotlivé životné a neživotné tvary sa uplatňujú na substantívach so zmiešanými pádovými príponami podľa toho, o aký stupeň životnej či neživotnej funkcie ide v označovanom pojme“ (s. 352). Matematické termíny zakončené na *-tel'* a *-ec* zaraďuje do kategórie „s úzkym zastúpením životných pádových prípon, a to jedine v akuzatíve jednotného čísla (*uviesť na spoločného menovateľa, určiť delenca, sčítanca, čítať Bojovníka, Zlepšovateľa*) popri neživotných pádových príponách v ostatných pádoch jednotného a množného čísla (*pripočítať k menovateľu, k delencu, v násobiteli, v delenci, v Bojovníku, v Zlepšovateľa, tie menovatele, čitatele, násobence, delence, uviesť na spoločného menovateľa, kúpiť dva Bojovníky, tri Zlepšovatele ap.*)“ (s. 353). Skloňovanie týchto podstatných mien ako životných aj v ďalších pádoch označil za „narúšanie systému súčasného jazyka, narúšanie spomínanej koordinácie medzi významom podstatných mien z hľadiska životnosti a neživotnosti a ich zodpovedajúcimi pádovými príponami“ (s. 353).

V roku 1966 vyšla akademická Morfológia slovenského jazyka. Pri vzore *stroj* (s. 97 – 98) sa uvádza informácia: „Neživotné podstatné mená mužského rodu na *-tel'* a *-ec*, ktorými sa označujú matematické a niektoré iné pojmy, sa skloňujú čiastočne aj podľa životných podstatných mien vzoru *chlap*. [...] Slová *delenec, násobenec, sčítanec, mocnenec* sa skloňujú podľa vzoru *stroj*, ale v A. sg. majú aj príponu podľa životných: *delenca, násobenca, sčítanca, mocnenca*.“ Takto bolo skloňovanie spracované aj v Slovníku slovenského jazyka (1959 – 1968). V piatom vydaní Slovenskej gramatiky (E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc) v r. 1968 sa však pri neživotných maskulínach zakončených na *-ec* skloňovanie podľa životných podstatných mien nepripúšťa: „Ostatné neživotné mená (a v pluráli aj mená živočíchov) utvorené príponami, ktorými sa tvoria aj životné mená, skloňujú sa podľa vzoru *stroj: delenec – delence, jedinec – jedince*“ (s. 180).

V textovej časti PSP, ktoré vyšli v roku 1971, bola rovnaká formulácia o skloňovaní matematických termínov zakončených na *-ec* ako v PSP z r. 1953 a v slovníkovej časti sa uviedli všetky tieto výrazy so zhodným gramatickým aparátom.

V roku 1973 vyšli dve príručky, v ktorých sa podrobne riešilo aj skloňovanie termínov zakončených na *-ec*. V Príručke slovenského pravopisu pre školy (J. Oravec – V. Laca) v slovníkovej časti nájdeme všetky matematické výrazy s rovnakým skloňovaním, no s nejednotným uvedením prípon:

delenec: -nca, 3. p. -ncu, 6. p. -nci, mn. č. -nce, -ami

menšenec: 2. a 4. p. -nca, 3. p. -ncu, 6. p. -nci, mn. č. -nce, -ami

mocnenec: -nca, mn. č. -nce, -ami

násobenec: -nca, 3. p. -ncu, 6. p. -nci, mn. č. -nce, -ami

odmocnenec: 2. a 4. p. -nca, 3. p. -ncu, 6. p. -nci, mn. č. -nce, -ami

sčítanec: -nca, 3. p. -ncu, 4. p. -nca, 6. p. -nci, mn. č. -nce, -ami

V súbore tvarov oproti PSP pribudol tvar inštrumentálu plurálu, no pri slovách *delenec*, *mocnenec* a *násobenec* chýba tvar akuzatívu singuláru, ktorý ako jediný nie je podľa vzoru *stroj*. V rovnakom roku ako Príručka slovenského pravopisu pre školy vyšlo aj štvrté, zrevidované a upravené vydanie Praktickej príručky slovenského pravopisu A. Zaunera. V textovej časti (na s. 110) je tabuľka s názvom *Skloňovanie podstatných mien typu činiteľ a delenec* a v nej všetky tvary obidvoch maskulín. Slovo *delenec* sa uviedlo s týmito tvarmi:

delenec	delence
delenca	delencov
delencu	delencom
delenec/-nca	delence
delenci	delencoch
delencom	delencami

(Pod tabuľkou je poznámka „Podobne: násobenec, sčítanec, mocnenec atď.“)

Zaujímavé je, že oproti predchádzajúcim vydaniam príručky z r. 1958 (2. vyd.) a 1966 (3. vyd.) sa v A sg. popri tvare s príponou *-nca* doplnil na prvé miesto ako variantný neživotný tvar zhodný so základným tvarom (*delenec*, *menšenec* atď.), čo bolo v tom čase v rozpore s PSP z r. 1971. V slovníkovej časti sa uviedli všetky termíny s bohatým súborom prípon (G, D, A a L sg., N a I pl.), v niektorých prípadoch (*menšenec*, *násobenec*, *odmocnenec*, *sčítanec*) doplneným o akuzatív plurálu:

delenec: -nca, 3. p. -ncu, 4. p. delenec/-nca, 6. p. -nci, mn. č. -nce, 7. p. -ncami

menšenec: -nca, 3. p. -ncu, 4. p. menšenec/-nca, 6. p. -nci, 1. a 4. p. mn. č. -nce, 7. p. -ncami

mocnenec: -nca, 3. p. -ncu, 4. p. mocnenec/-nca, 6. p. -nci, mn. č. -nce, 7. p. -ncami

násobenec: -nca, 3. p. -ncu, 4. p. násobenec/-nca, 6. p. -nci, 1. a 4. p. mn. č. -nce, 7. p. -ncami

odmocnenec: -nca, 3. p. -ncu, 4. p. odmocnenec/-nca, 6. p. -nci, 1. a 4. p. mn. č. -nce, 7. p. -ncami

sčítanec: -nca, 3. p. -ncu, 4. p. sčítanec/-nca, 6. p. -nci, 1. a 4. p. mn. č. -nce, 7. p. -ncami

Skloňovaniu neživotných maskulín zakončených na životné prípony sa venoval aj F. Miko v článku *O kolísaní typu činiteľa/činiteľa a o jeho príčinách* (1974). Vyčlenil dve skupiny týchto slov: do prvej zaradil slová so zakončením na *-tel'* a do druhej na *-ec*. Presne pomenoval tendencie, ktoré nastávajú pri ich skloňovaní, a formuloval aj príčiny, prečo sa tak deje, ako aj príčiny, prečo to nie je pri všetkých slovách rovnako. O slovách na *-ec* okrem iného konštatoval: „Aj pri týchto slovách máme od pôvodu iba neživotný, teda jediný variant. Prípona *-ec* pritom už nemá taký výrazný životný význam, ako je to pri príponě *-tel'*. Neživotné skloňovanie tu teda nenarazilo na také prekážky a preniklo dôslednejšie. Životná prípona vzdoruje iba v akuzatívě sg., asi preto, že je to najfrekvencovanejšia a ‚najsilnejšia‘ pád. V A sg. sú preto napospol tvary s príponou *-a*: *násobenca, delenca, sčítanca*... Inde sú zákonitě neživotné tvary: *k tomuto sčítancu, pri tomto mocnenci, tieto delence, pre tieto odmocnenec*“ (s. 50). V závere kapitoly vyslovil z hľadiska hodnotenia jazykových procesov dôležitú vetu: „Kolísanie a dubletnosť tvarov, ktoré takto vznikajú, netreba pokladať za nedostatok spisovnej normy. Sú v jednom prípade nevyhnutným medzistupňom vývinu, v iných prípadoch zjemnením výrazových prostriedkov jazyka“ (s. 52).

Nemožno nespomenúť ani Dynamiku slovenskej morfológie (1984) L. Dvonča, kde sa síce v kapitole *Vzájomné prechody životných a neživotných podstatných mien mužského rodu* (od s. 39) slová s príponou *-ec* priamo nespomínajú, no autor v nej vysvetľuje prenikanie životného tvaru A sg. pri neživotných maskulínach „utvorených príponami formálne zhodnými s príponami živ. podst. mien muž. rodu“. Tento jav zdôvodňuje ako potrebu vyjadrenia blízkeho citového vzťahu k označovanej realite (porov.

kúpiť Wartburga). V rovnakom roku vyšlo aj 1. vydanie učebnice slovenskej morfológie pre filozofické a pedagogické fakulty (J. Oravec – E. Bajzиковá – J. Furdík: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*), v ktorom sa na s. 61 v časti o vzore *stroj* uviedla táto základná informácia: „Slová s príponou *-ec* majú neživotné prípony, iba v akuzatívne sg. majú príponu životných: *delenca, násobenca*.“

Skloňovanie neživotných maskulín zakončených na *-ec* prešlo rozličnými štádiami: od čias, keď sa nielen v A sg., ale aj v celom pluráli priberali pádové prípony životných maskulín (porov. PSP z r. 1931, 1940), až po návrh pripravovaných Pravidiel z r. 1952, v ktorom sa skloňovali ako neživotné podstatné mená vzoru *stroj*. Podľa súčasnej kodifikácie (PSP, 2013, KSSJ, 2003) sa takéto slová skloňujú ako neživotné podstatné mená okrem A sg., v ktorom majú príponu životných maskulín *-a*. M. Sokolová v monografii *Nový deklináčny systém slovenských substantív* (2007) pripúšťa v A sg. ako variantný aj neživotný tvar: „Substantíva *činiteľ, deliteľ, menšiteľ, mociteľ, násobiteľ, ukazovateľ, umorovateľ; násobenec, sčítanec, mocnec* majú aj vo význame neživotných maskulín v A sg. koncovku *-a*. Variantný je tvar D sg. a L sg.: *činiteľovi/činiteľu, činiteľovi/činiteli*, pretože najmä sufix *-teľ* je mimoriadne silná prípona typická pre osobné maskulína a formálne ovplyvňuje tvar akuzatívu aj v neživotnom význame, porov. substantíva *činiteľ* – D sg. *činiteľovi/činiteľu* (43/3), L sg. *činiteľovi/činiteli* (21/9), N pl. = A pl. *činitelia/činitele* (1944/817); *delenec*: A sg. *delenec/delencia* (2/2, napr. *zadaj delencia a deliteľa*), D sg. *k delencu*, L sg. *o delenci*, N pl. *delence*“ (s. 122).

2. Prehľad spracovania skloňovania matematických výrazov zakončených na príponu *-ec* v slovenských slovníkoch

Pravidlá skloňovania matematických výrazov zakončených na *-ec* sa ustálili do podoby, ktorá sa uvádzala v PSP od r. 1953 a neskôr v Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSSJ) od r. 1959 (keď sa v 1. zv. zo sledovaných výrazov uviedlo slovo *delenec*) a ktorá je až podnes v súčasných kodifikačných príručkách a slovníkoch. Tieto slová sa skloňujú ako neživotné maskulína vzoru *stroj* s výnimkou A sg., pri ktorom je životný tvar s príponou *-a*.

V tejto časti sa budeme zaoberať spracovaním gramatického aparátu v súčasných kodifikačných príručkách – v Pravidlách slovenského pravopisu

(2013), Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003, ďalej KSSJ) – a slovníkoch: v Slovníku súčasného slovenského jazyka (A – G, 2006, a M – N, 2015, ďalej SSSJ), Ortograficko-gramatickom slovníku (2016, ďalej OGS), ako aj v staršom Slovníku slovenského jazyka (1959 – 1968). Porovnáme rozsah tvaroslovných údajov v jednotlivých príručkách, ako aj spracovanie termínov *delenec*, *menšenec*, *mocnenec*, *násobenec*, *odmocnenec* a *sčítanec* v rámci jednej príručky.

2.1. Tabuľka 1: Spracovanie slova *delenec*

delenec	G sg.	D sg.	A sg.	L sg.	N pl.
SSJ	-nca	-ncu	-nca	-nci	-nce
PSP	-nca		-nca		-nce
KSSJ	-nca		-nca		
SSSJ	-nca		-nca		-nce
OGS	-nca	-ncu	-nca	-nci	-nce

Komentár k tabuľke: V KSSJ je gramatický aparát najstručnejší (iba genitív a akuzatív singuláru) a korešponduje s koncepciou slovníka (porov. textovú časť KSSJ, IV. Slovnodruhovú a gramatickú charakteristiku slova. B. Gramatická charakteristika, bod 2.1.2.: Pri podstatných menách mužského rodu: ... pri type *delenec* tvar akuzatívu singuláru: *delenec G a A -nca m.*), v PSP je oproti KSSJ navyše tvar nominatívu plurálu, rovnako je slovo *delenec* spracované aj v 1. zväzku SSSJ (ďalej SSSJ/1). Najviac tvaroslovných údajov je v SSJ a v OGS, kde sa ku genitívu a akuzatívu singuláru a nominatívu plurálu pridali aj tvary datívu a lokálu singuláru.

2.2. Tabuľka 2: Spracovanie slova *menšenec*

menšenec	G sg.	D sg.	A sg.	L sg.	N pl.
SSJ	-nca	-ncu	-nca	-nci	-nce
PSP	-nca	-ncu	-nca	-ncu!	-nce
KSSJ	-nca	-ncu	-nca		-nce
SSSJ	-nca	-ncu	-nca	-nci	-nce
OGS	-nca	-ncu	-nca	-nci	-nce

Komentár k tabuľke: Porovnávaním tvarov uvádzaných pri slovách *delenec* a *meššeneec* v PSP sa ukázalo, že už v rámci jednej príručky nie sú jednotné: pri slove *meššeneec* pribudol tvar datívu a lokálu singuláru (treba upozorniť, že pre lokál singuláru sa tu chybné uvádza tvar *meššencu* namiesto *meššenci*), ktorý pri slovách *delenec*, *násobenec*, *odmocnenec* a *sčítanec* chýba, rovnako je v PSP spracované iba slovo *mocnenec*. V KSSJ sa pri termíne *meššeneec* výnimočne uvádza aj tvar datívu singuláru a nominatívu plurálu – výnimočne preto, lebo je to jediné slovo z danej skupiny s takýmto rozsiahlym aparátom. Úplný (z hľadiska potrieb používateľa) aparát bol v SSJ a rovnaký je aj v SSSJ (opäť výnimočne: takýto aparát je iba pri dvoch slovách v 3. zväzku – *meššeneec* a *mocnenec* – zo zatiaľ spracovaných štyroch termínov na *-ec* – jedného termínu v 1. zväzku a troch termínov v 3. zväzku) a v OGS.

2.3. Tabuľka 3: Spracovanie slova *mocnenec*

mocnenec	G sg.	D sg.	A sg.	L sg.	N pl.
SSJ	-nca	-ncu	-nca	-nci	-nce
PSP	-nca	-ncu	-nca	-nci	-nce
KSSJ	-nca		-nca		
SSSJ	-nca	-ncu	-nca	-nci	-nce
OGS	-nca	-ncu	-nca	-nci	-nce

Komentár k tabuľke: V PSP je úplný súbor tvarov ako pri slove *meššeneec*, rovnaký počet tvarov je aj v SSJ, SSSJ/3 a v OGS. V KSSJ sú podľa koncepcie slovníka najstručnejšie údaje – genitív a akuzatív singuláru – ako pri slovách *delenec*, *násobenec* a *odmocnenec*.

2.4. Tabuľka 4: Spracovanie slova *násobenec*

násobenec	G sg.	D sg.	A sg.	L sg.	N pl.
SSJ	-nca	-ncu	-nca	-nci	-nce
PSP	-nca		-nca		-nce
KSSJ	-nca		-nca		
SSSJ	-nca		-nca		-nce
OGS	-nca	-ncu	-nca	-nci	-nce

Komentár k tabuľke: V PSP je stručný gramatický aparát ako pri väčšine termínov (*delenec*, *odmocnenec*, *sčítanec*), v KSSJ je počet tvarov najmenší (ako pri slovách *delenec*, *mocnenec*, *odmocnenec*). V SSSJ/3 je súbor tvarov (prekvapujúco) stručný, pretože v treťom zväzku (písmená M – N) je ešte slovo *mocnenec* s najrozsiahljším gramatickým aparátom. V SSJ je najviac tvaroslovných údajov, rovnako aj v OGS.

2.5. Tabuľka 5: Spracovanie slova *odmocnenec*

odmocnenec	G sg.	D sg.	A sg.	L sg.	N pl.
SSJ	-nca	-ncu	-nca	-nci	-nce
PSP	-nca		-nca		-nce
KSSJ	-nca		-nca		
OGS	-nca	-ncu	-nca	-nci	-nce

Komentár k tabuľke: V PSP sa uvádza rovnaký počet tvarov ako pri termínoch *delenec*, *násobenec*, *sčítanec*, v KSSJ je najstručnejší údaj (ako pri slovách *delenec*, *mocnenec*, *násobenec*). V SSJ a OGS je súbor tvarov najbohatší, v SSSJ zatiaľ slovo *odmocnenec* nie je spracované (príslušný zväzok ešte nevyšiel).

2.6. Tabuľka 6: Spracovanie slova *sčítanec*

sčítanec	G sg.	D sg.	A sg.	L sg.	N pl.
SSJ	-nca	-ncu	-nca	-nci	-nce
PSP	-nca		-nca		-nce
KSSJ	-nca		-nca		-nce
OGS	-nca	-ncu	-nca	-nci	-nce

Komentár k tabuľke: V PSP je ako pri väčšine slov (*delenec*, *násobenec*, *odmocnenec*) najstručnejší gramatický aparát. V KSSJ je rovnaký ako v PSP, čiže v porovnaní s väčšinou ostatných termínov je navyše tvar nominatívu plurálu. V SSJ a OGS je najviac údajov. V SSSJ zatiaľ slovo *sčítanec* nie je spracované (príslušný zväzok ešte nevyšiel).

3. Používanie matematických výrazov zakončených na príponu *-ec* v praxi

Dalo by sa očakávať, že vzhľadom na vyše päťdesiatročnú nezmenenú kodifikáciu skloňovania termínov *delenec*, *menšenec*, *mocnenec*, *násobec*, *odmocnenec*, *sčítanec* bude ich používanie ustálené aj v praxi. V ďalšej časti budeme sledovať dané výrazy v tých pádoch, ktoré sú z hľadiska životnosti odlišné, a to v D a L sg. a v N a A pl. (ostatné tvary – G a I sg., G, D, L a I pl. – sú pri životných a neživotných maskulínach zhodné). Neskúmali sme používanie slov v akuzatívne singuláru, pretože je to jediný tvar, v ktorom sa od r. 1953 (s výnimkou 4. vydania Praktickej príručky slovenského pravopisu z r. 1973, v ktorej bol dvojtvar) uvádza iba životné skloňovanie. Vyberali sme relevantné doklady z korpusu Omnia Slovaca (15.05, ďalej len korpus) a internetového vyhľadávača Google, čiže vyjadrenia odborníkov (matematikov a učiteľov matematiky) na webových stránkach a v elektronicky prístupných materiáloch – metodických príručkách, zadaniach zo stránok pre učiteľov ap., pričom zdroj uvádzame hneď za dokladom. Do sledovania sme nezaradili súčasné učebnice matematiky, lebo predpokladáme, že sa v nich po dôslednej redakčnej úprave vydavateľstiev (samozrejmej pri tvorbe učebníc) nachádzajú iba kodifikované tvary, hoci treba dodať, že nie vždy to platí. Dokladmi z internetu a z korpusu naznačíme tendenciu, ktorá je v aktuálnej praxi, a zistíme, či je odlišná od súčasnej kodifikácie.

Popri fungovaní termínov v súčasnosti sme vďaka digitálnej knižnici Slovenskej pedagogickej knižnice (na stránke digit.spgk.sk v častiach *Pedagogika do roku 1918* a *Učebnice do roku 1918*) mali možnosť prostredníctvom už spomínaných historických dokladov zo starých učebníc matematiky (počtov) a metodických príručiek z rokov 1866, 1868, 1875, 1888, 1889, 1902 a 1904 dozvedieť sa, ako sa niektoré tieto výrazy používali v dávnejšej minulosti, v období Rakúska-Uhorska. Je zaujímavé, že súčasné matematické termíny *delenec*, *menšenec*, *násobec* sa už vtedy v niektorých učebniciach používali, no frekventovanejšie výrazy mali iné pomenovania (*nička /nula/* alebo *jednorka /jednotka/*). Keďže skloňovanie týchto slov neusmerňovala nijaká kodifikácia, možno v tomto prípade hovoriť o období akejsi používateľskej spontánnosti, resp. autentickejši. Preto sa tieto výrazy, pochopiteľne, nepoužívali jednotne, a to často ani v rámci jednej publikácie.

3.1. Prax v historických dokladoch

V historických dokladoch sa častejšie stretávame so životnými tvarmi, napr. v D a L sg.: *Odčítanie je správne, jestli súčet zbytku a menšiteľa je rovný **menšencovi*** (Györffy, 1889). – *Takto sa nezmení rozdiel, lebo jak k **menšencovi**(,) tak i k menšiteľovi pridalo sa...* (Čulen, 1866). – *Keď je násobiteľ 10, 100, 1000... atď., deje sa násobenie, keď sa k **násobencovi** od pravej strany toľko ničiek pripíše, koľko ich je za jednorkou v násobiteľovi.* – *To číslo, ktoré nám ukazuje, koľkokrát sa deliteľ v **delencovi** nachádza(,) menuje sa podiel* (Györffy, 1889). – *50 desätin a k tomu v **delencovi** 3 desät. je spolu 53 desätin* (Kordoš, 1875). – *Desatinný zlomok desať-mi, sto-mi, tisíc-mi atd. na krátko tak násobíme, keď desatinnú bodku za toľko miest dáme na pravo, koľko nul je v **násobencovi*** (Bertalan, 1902). – *Vôbec: na koľko v násobiteľovi zostupujeme, na toľko musíme v **násobencovi** vystupovať, aby sme tohože stupňa súčiny dostali* (Čulen, 1866). – *Pre ktorú príčinu 10-mi na krátke tak násobíme, jestli ku **násobencovi** na pravej strane jednu ničku si pripíšeme* (Kordoš, 1868).

Nájďeme však aj doklady na neživotné skloňovanie: *Delenie konalo sa správne, jestli sa súčin z deliteľa a podielu rovná práve **delencu*** (Györffy, 1889). – *Ponevác menšeneč menej [tzn. mínus, pozn. autorky] menšiteľ je rovný zbytku, tak musí: ... menšiteľ a zbytok rovný byť **menšencu*** (Kordoš, 1868). – *Keďby menšeneč menej desatinných číslic mal než menšiteľ, môžu sa prázne miesta v **menšenci** buď skutočne, buď len v mysli ničkami vyplniť* (Čulen, 1866). – *Keď sa niektoré číslo desiatimi násobí, musí sa každý jeho stupeň stať desaťkrát väčším, nežli bol v **násobenci*** (Čulen, 1866). – *I tu obdržíme do súčiny tie isté číslice a i v tom istom poriadku, ako v **násobenci*** (Kordoš, 1888). – *Z tohoto vysvitá: že, desiatky a jednotky 10-mi násobíme, jestli k **násobencu** na konci ničku pripíšeme* (Kordoš, 1888). Ako dokumentujú príklady, aj v jednej učebnici sa používali obidva spôsoby skloňovania (porov. tvary **delencovi**, **delencu** /Györffy, 1889/, v **násobencovi**, v **násobenci**, v **menšenci** /Čulen, 1866/, v **delencovi**, v **menšenci** /Kordoš, 1875/).

V N pl. sa vyskytujú iba neživotné tvary, napr. *Súčet obsahuje v sebe toľko jednotiek, koľko všetky **sčítance** dôvedna majú* (Kordoš, 1904). –, no v A pl. sa stretávame s oboma spôsobmi skloňovania: *Aby sa hodnota podielu nepremenila, aj **delence** musíme práve toľkým znásobiť* (Bertalan, 1902). – *... a potom všetky tieto **sčítance** dovedna sčítame* (Kordoš, 1888). – *jestli*

rovnomenných **sčítancov**... jeden pod druhého podpíšeme (Kordoš, 1875). – *Tieto isté summy i tak obdržíme... jestli násobencov poťažnými násobitelmi zameníme* (Kordoš, 1888).

3.2. Súčasná prax

3.2.1. Datív singuláru (-ncu/-ncovi)

V D sg. sme v Googli našli doklady nielen na neživotné tvary so zakončením na *-ncu*, napr. *Súčin deliteľa a podielu sa rovná delencu* (www.najskola.sk). – *Pripočítame k delencu i deliteľu to isté nenulové číslo* (www.gymcadca.eu). – *Žiaci riešia úlohy na dopĺňanie menšiteľa k danému menšencu a rozdielu* (www.aitec.sk). – *Súčet sa musí rovnať menšencu* (www.km.fpv.ukf.sk). – *Ak je jeden sčítanec nula, potom sa súčet rovná druhému sčítancu* (www.najskola.sk). –, ale aj na životné tvary s koncovkou *-ncovi*: *Doplňovanie deliteľov k delencovi* (www.zborovna.sk). – *Súčet sa musí rovnať menšencovi* (milikus.wbl.sk). – *Aký bude výsledok, keď k menšencovi pripočítam 10 a od menšiteľa odrátam 20?* (vcv.truni.sk) – *Tento postup je založený na postupnom pričítavaní jednotiek najvyššieho rádu 2. sčítanca k prvému sčítancovi* (pdf.truni.sk). – *Najprv urobili odhad výsledku odmocniny a potom zisťovali pomocou druhej mocniny, ako blízko sa dostali k odmocnencovi* (aifarnad.edupage.sk).

3.2.2. Lokál singuláru (-nci/-ncovi)

Rovnako ako v D sg. aj v L sg. nám doklady v korpuse a v Googli potvrdili, že v súčasnej praxi sa popri neživotných tvaroch používajú aj životné tvary, napr. ... *vzniknuté (desatinné alebo prirodzené) číslo v delenci vydelim prirodzeným číslom* (www.zsnovot.edu.sk). – *Čo vieš povedať o delencovi a deliteľovi?* (orbispictus.sk) – *Precvičovanie odčítania v obore do 20 s neznámou v menšenci* (www.zborovna.sk). – *... pri rovnakom počte jednotiek v menšencovi aj menšiteľovi stačilo len odčítať desiatky* (mpc-edu.sk). – *rovnice/nerovnice s neznámou v odmocnenci* (tento doklad bol na viacerých stránkach, napr. www.ghubba.edu.sk). – *Rovnica, v ktorej neznáma vystupuje v odmocnencovi, sa nazýva iracionálna rovnica* (www.oskole.sk). Na tvar **sčítanci** v L sg. bolo veľa dokladov, napr. *Z daných možností vyberte, čo musí platiť o treťom sčítanci...* (www-old.gt12.sk). – *V každom sčítanci B-výrazu...* (teus.elf.stuba.sk), tvar **sčítancovi** v L sg. sme nenašli.

3.2.3. Nominatív plurálu (-nce/-nci)

Predpokladali sme (a výsledky vyhľadávania to potvrdili), že matematické termíny zakončené na *-ec* sa – okrem slova *sčítanec* – v pluráli často nepoužívajú. Na neživotné tvary N pl. *delence*, *menšence* bolo zopár dokladov, napr. ... *znamená to, že sú delence deliteľné bezo zvyšku...* (riesky.sk). – *V prvom stĺpci sú menšence, v prvom riadku menšitele* (www.orbipictus.sk). – *Menšence aj menšitele v uvažovanom rozdiel možno určiť ako súčty členov aritmetických postupností* (www.iuventa.sk). Častejšie ako ostatné termíny sa v pluráli používa názov *sčítanec* (v korpuse aj v Googli sú na tvar N a A pl. *sčítance* stovky dokladov), čo je vzhľadom na jeho význam prirodzené, pretože pomenovanie *sčítanec* zastupuje pri operácii sčítania všetky čísla, ktoré sa sčítavajú (na rozdiel od ostatných termínov *delenec*, *menšenec*, *mocnenec*, *násobenec*, *odmocnenec*, ktorými sa v jednotlivých matematických úkonoch pomenúva len jeden člen operácie), pričom ich môže byť aj viac ako dva: *Jednotlivé sčítance sú členy mnohočlena* (www.student-ske.sk). – *V konštantných výpočtoch sa sčítance stávajú konštantou* (www.sharp.eu). – ... *sú dané sčítance* (na viacerých stránkach základných škôl, napr. *zsslazany.edupage.sk*). – ... *sčítance* môžem ľubovoľne poskupinkovať, pozátvorkovať a výsledok sa nezmení (www.sportgymke.sk). Na tvary *mocnence*, *násobence*, *odmocnence* v N pl. nie sú nijaké doklady. Životné tvary s príponou *-i* sú ešte zriedkavejšie, tvary *delenci*, *menšenci*, *mocnenci* (s výnimkou jedného výskytu: *Ak majú rovnakých exponentov, mocnenci sa môžu vynásobiť* /www.pius.szm.com/), *násobenci*, *odmocnenci* ani *sčítanci* nie sú doložené.

3.2.4. Akuzatív plurálu (-nce/-ncov)

Tvar A pl. sa doteraz v žiadnej príručke ani v slovníkoch neuvádzal, pravdepodobne preto, že sa považoval za bezproblémový, resp. ľahko odvoditeľný z neživotného tvaru N pl. V praxi sa však aj v tomto tvare (ako pri ostatných tvaroch) stretávame s obidvomi spôsobmi skloňovania: *Vo zvyšných dvoch [domčekoch] sú dané podiely a žiaci k nim hľadajú a dopĺňajú delence a delitele* (www.aitec.sk). – *V rozšírenej komplexnej rovine je výsledok delenia nulou pre nenulové delence definovaný ako nekonečno* (janurky.sk). – *rozklad čísel na sčítance* (desiatky podobných dokladov na viacerých stránkach, napr. *www.szshnusta.edu.sk*). – *Len som zväčšila delencov a uro-*

bila výsledky (www.zborovna.sk). – *Pojem je možné rozšíriť napr. na záporných **odmocencov** zavedením imaginárnej jednotky* (lexikon.sk.sweb.cz). – *Ak potrebujete meniť **sčítancov**, **menšencov** a **menšiteľov**, môžete...* (www.zborovna.sk). – ***sčítancov** zapisuje vedľa seba* (pohodovamatematika.sk). – *Číslo 32 rozložte na dvoch **sčítancov** tak...* (www.priklady.eu). – *určiť rovnakých **sčítancov*** (www.zsgastanova.eu.sk). – *Ako sčítať viacero **sčítancov*** (www.christiania.sk).

Záver

Podľa súčasnej kodifikácie sa matematické termíny zakončené na príponu *-ec* skloňujú ako neživotné podstatné mená vzoru *stroj* s výnimkou A sg., v ktorom majú tvar životných podstatných mien vzoru *chlap*. Ako nám však doklady z jazykovej praxe ukázali, pri matematických výrazoch *delenec*, *menšeneč*, *mocneneč*, *násobeneč*, *odmocneneč* a *sčítaneč* sa používa aj životné skloňovanie, a to nielen v A sg., ale aj v ďalších pádoch. Môže to byť spôsobené niekoľkými činiteľmi: 1. vplyv prípony *-ec*, ktorá sa síce v porovnaní s príponou *-tel'* hodnotila z hľadiska životnosti ako slabšia, ale v praxi sa ukazuje ako nemenej silná; 2. vplyv paralelných termínov zakončených na *-tel'*, ktoré (okrem slova *sčítaneč*) pri daných výrazoch fungujú: *deleneč* – *deliteľ'*, *menšeneč* – *menšiteľ'*, *mocneneč* – *mocniteľ'*, *násobeneč* – *násobiteľ'*, *odmocneneč* – *odmocniteľ'*. Zhodné skloňovanie sa ponúka najmä vtedy, keď sa dvojice použijú súčasne v rovnakom tvare, napr. vo vyjadreniach typu *k menšencovi a menšiteľovi pridajte; budeme hovoriť o delencovi a deliteľovi*.

Naznačené dôvody, ako aj situácia v jazykovej praxi potvrdzujú užitočnosť doplnenia tých tvarov do základných kodifikačných príručiek a výkladových slovníkov, ktoré sú z hľadiska životnosti odlišné, teda uvádzať nielen G a A sg. a N pl., ale aj D a L sg. a A pl. Posledný spomenutý tvar navrhujeme pridať ku všetkým termínom napriek tomu, že sa doteraz nikde neuvádzal (s výnimkou niektorých termínov v Praktickej príručke slovenského pravopisu A. Zaunera) a dá sa vyvodiť z tvaru N pl. (t. j. neživotné skloňovanie v celom pluráli), lebo ak bežný používateľ nenájde napríklad pri slove *násobeneč* tvar L sg., nemusí zvládnuť použitie analógie a nájsť odpoveď pri slove *mocneneč*. Popri požiadavke doplniť do príručiek a slovníkov pri týchto slovách ďalšie tvary by bolo zároveň

vhodné spracovať v rámci jednej publikácie všetky termíny s rovnakým gramatickým aparátom, aby nevznikol dojem, že sa predstavitelia danej skupiny slov skloňujú rozlične. Úplne na záver nemožno nespomenúť ani to, aby sa pri týchto slovách eventuálne pripustili v D a L sg. a A pl. aj ako hovorové životné tvary, a to nielen preto, že sa tak skloňovali v minulosti a dodnes sa používajú aj medzi odborníkmi, ale najmä preto, že ich náprotivky (z matematického hľadiska) zakončené na *-tel'* (*deliteľ'*, *menšiteľ'*, *mocniteľ'*, *násobiteľ'*, *odmocniteľ'*) aj podľa súčasnej kodifikácie majú v týchto pádoch dvojtvary.

LITERATÚRA

BERTALAN, Vincent: Počtovná cvičebná knižka pre V. a VI. triedu katolíckych škôl. IV. diel. Budapešť: Vydanie Spolku sv. Štefana 1902. Dostupné na digit.spgk.sk.

ČULEN, Martin: Počtoveda čili aritmetika pre I., II. a III. triedu nižšieho gymnasia, pre nižšie reálky a obecný život. Banská Bystrica: Matica slovenská 1866. Dostupné na digit.spgk.sk.

DVONČ, Ladislav: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava: Veda 1984. 124 s.

HORECKÝ, Ján: Poznámky k návrhu pravidiel. In: Slovenská reč, 1952 – 53, roč. 18, č. 5 – 6, s. 171 – 175.

GURIČANOVÁ, Dana – CHOCHOL, Martin – KOPECKÁ, Martina – LALIKOVÁ, Tatiana – MISLOVIČOVÁ, Sibyla – ONDREJKOVÁ, Renáta – VANČOVÁ, Iveta:

Ortograficko-gramatický slovník. A – Ž (používateľská verzia Slovníka súčasného slovenského jazyka). Red. Miloslava Sokolová, Alexandra Jarošová, vedúca výskumného tímu Bronislava Chocholová, programátor Vladimír Benko. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra 2016. Dostupné na <http://lex.juls.savba.sk/>.

GYÖRFFY, Ján: Počtovnica pre 1. a 2. triedu ľudových škôl. Ostrihom: Tlačou a nákladom Gustava Buzárovitsa 1889. Dostupné na digit.spgk.sk.

KORDOŠ, Gustáv: Methodický návod ku počtovaniu v metrických mierach a desätinných zlomkoch pre slov. učiteľov, rodičov a vychovateľov. Banská Štiavnica: Tlačou a nákladom Augusta Joergesa 1875. Dostupné na digit.spgk.sk.

KORDOŠ, Gustáv: Návod k methodickému vyučovaniu v počtoch pre národných učiteľov, seminaristov a vychovateľov. Skalica: Tlačou Fr. X. Škarnyca Synov 1868. Dostupné na digit.spgk.sk.

KORDOŠ, Gustáv: Počtovník pre samoukov, menovite pre hospodárov, priemyselníkov a obchodníkov. Veľká Paludza: Nákladom Jána Kmeti 1888. Dostupné na digit.spgk.sk.

KORDOŠ, Gustáv: Učme naše deti rátať čiže Návod ku vyučovaniu prvopočítačovníkov v počtoch. Trnava: Tlačou a nákladom kníhtlačiarne Adolfa Horovitzu 1904. Dostupné na digit.spgk.sk.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4., dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s. ISBN 80-224-0750-X.

MELIŠ-ČUGA, Ľudovít: K návrhu nových Pravidiel slovenského pravopisu. In: Slovenská reč, 1952 – 53, roč. 18, č. 4, s. 116 – 124.

MIKO, František: O kolísaní typu činiteľa/činiteľa a o jeho príčinách. In: Kultúra slova, 1974, roč. 8, č. 2, s. 46 – 52.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

ORAVEC, Ján – BAJŽÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. 1. vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s.

ORAVEC, Ján – LACA Vincent: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 1. vydanie.

Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 608 s.

PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: Slovenská gramatika. 5., zrevidované a čiastočne doplnené vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.

Počtovná cvičebná kniha pre 4. a 5. triedu počiatočných národných škôl s použitím zostavu metrických mier. Budapešť: Tlačiarne uhorsko-kráľovskej univerzity 1877. Dostupné na digit.spgk.sk.

Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Vydala Matica slovenská. Praha: Štátne nakladateľstvo 1931. 364 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská 1940. 482 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. 1. vyd. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1953. 408 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 11., zrevidované vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971. 424 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 4., nezmenené vyd. Bratislava: Veda 2013. 592 s. ISBN 978-80-224-1331-2

SCHNEK, Richard: K morfológickým kategóriám mužských podstatných mien. In: Slovenská reč, 1955, roč. 20, č. 6, s. 351 – 357.

Slovník slovenského jazyka. I – VI. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová.

Bratislava: Veda 2006. 1 134 s. ISBN 80-224-0932-4.

Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. [3. zv.]. Red. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2015. 1 104 s. ISBN 80-224-0932-4.

SOKOLOVÁ, Miloslava: Nový deklinačný systém slovenských substantív. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2007. 338 s. ISBN 80-8068-550-9.

ZAUNER, Alfonz: Praktická príručka slovenského pravopisu. Štvrté, zrevidované a upravené vyd. Martin: Osveta 1973. 552 s. (vrátane predchádzajúcich vydaní z rokov 1941, 1958, 1966).

Zásady, pravidlá a odporúčania pre tvorbu a revíziu slovenského menoslovia siníc, rias, húb a rastlín

JÁN KLIMENT – VIERA FERÁKOVÁ – KORNÉLIA GOLIAŠOVÁ – FRANTIŠEK HINDÁK
– ALICA HINDÁKOVÁ – IVA HODÁLOVÁ – JUDITA KOCHJAROVÁ – ANNA KUBINSKÁ
– ANNA LACKOVIČOVÁ – PAVEL LIZOŇ – KAROL MARHOLD – PAVOL MÁRTONFI

Národné odborné menoslovie siníc, rias, húb a rastlín plní nezastupiteľnú úlohu pri šírení vedeckých informácií medzi širokú verejnosť. Určené je predovšetkým pre používateľov z radov lesníkov, poľnohospodárov, vodohospodárov, pracovníkov ochrany prírody, sadovníkov, záhradníkov, záhradkárov, skalničkárov, zberateľov i pestovateľov liečivých bylín, hubárov, žiakov/študentov základných až vysokých škôl a ich vyučujúcich, popularizátorov prírodných krás v televízii, v rozhlase i v tlači, autorov a prekladateľov populárno-vedeckých publikácií a ďalších amatérskych záujemcov o rastliny v širokom zmysle slova. Na rozdiel od vedeckej nomenklatúry však slovenské mená siníc (cyanobaktérií), rias, húb, lišajníkov (lichenizovaných húb), machorastov a cievnatých rastlín (papraďorastov a semenných rastlín) nie sú kodifikované. Tvorba odborného národného menoslovia, vyvíjajúceho sa súbežne s vedeckou nomenklatúrou od polovice 19. storočia, nebola vždy dôsledne koordinovaná, výsledkom čoho bol vznik značného počtu homoným, synonym, ťažkopádnych, neľubozvučných či inak nevhodných slovenských odborných mien.

Aby sa nové, resp. revidované národné mená stali súčasťou kultúrneho majetku národa, mali by byť jednoznačné, jednoduché/stručné, výstižné, ľubozvučné, vecne aj jazykovo správne. V záujme jednotnosti a ustálenosti menoslovia by ich tvorbu mali usmerňovať platné zásady a pravidlá. Prvým krokom k ich vypracovaniu bol *Návrh zásad, pravidiel a odporúčaní pre revíziu a tvorbu slovenského botanického názvoslovia* (Kliment a kol., 2008), ktorý sa však vzťahoval len na cievnaté rastliny. Následné pripomienkovanie publikovaného návrhu vysokoškolskými pedagógmi rôzneho zamerania, pracovníkmi štátnej ochrany prírody, botanických záhrad, múzeí, základného i aplikovaného výskumu a rozšírenie autorského kolektívu o špecialistov na ďalšie systematické skupiny (sinice a riasy, huby, lišajníky, machorasty) umožnilo pripraviť súčasnú podobu tohto dokumentu. Po prerokovaní

a schválení nomenklatorickou komisiou Slovenskej botanickej spoločnosti pri SAV predkladáme zainteresovanej verejnosti definitívnu a záväznú verziu zásad, pravidiel a odporúčaní, podľa ktorých je potrebné pristupovať jednak k tvorbe nových slovenských mien siníc, rias, húb a rastlín, ako aj k revízii nevyhovujúcich, už existujúcich mien.

Zásady reprezentujú všeobecné východiská pre tvorbu slovenského menoslovia siníc, rias, húb a rastlín. Pravidlá predstavujú konkrétne aplikácie zásad v jednotlivých oblastiach menoslovia. Vychádzajú z uvedených základných menotvorných princípov (jednoznačnosť, stručnosť/úspornosť a jednoduchosť, výstižnosť, vecná a jazyková správnosť, ľubozvučnosť) a z požiadavky stability národných mien. Hlavným cieľom pravidiel je usmerniť tvorbu nových mien a vymedziť prípady, v ktorých možno nahradiť doteraz používané slovenské meno iným menom. Rešpektovanie zásad a pravidiel je pre autorov slovenských mien siníc, rias, húb a rastlín záväzné.

Odporúčania dopĺňajú, prípadne podrobnejšie rozvíjajú konkrétne pravidlo. Sú umiestnené za jednotlivými pravidlami a ich číslovanie je zhodné s poradovými číslami pravidiel. Je vhodné, ale nie povinné ich akceptovať. V praxi to znamená, že ak je posudzované meno v rozpore s niektorým odporúčaním, možno ho síce naďalej používať, nejde však o príklad hodný nasledovania.

V predložennom súbore zásad, pravidiel a odporúčaní sú zohľadnené dlhoročné skúsenosti slovenských aj českých botanikov a zoológov pri riešení problematiky národného prírodovedného menoslovia. Pri jeho zostavovaní sme vychádzali z už publikovaných starších, ale aj aktuálnych podkladov (Berchtold – Presl, 1820; Reuss, 1853; Brižický, 1944; Zmoray, 1947; Bayer a kol., 1948; Dostál, 1963; Hensel a kol., 1987; Topercer a kol., 2007; Kovalik a kol., 2010) vrátane záverov konferencie Československej botanickej spoločnosti (1974) venovanej problematike českého botanického menoslovia (bližšie Holub, 1979).

Prezentovaný príspevok je skrátenou verziou metodického materiálu, vydaného ako suplement Bulletinu Slovenskej botanickej spoločnosti (Kliment a kol., 2017). Tam uvedené úplné znenie obsahuje popri histórii vývinu slovenského menoslovia siníc, rias, húb a rastlín aj doplňujúce/vysvetľujúce poznámky a početné príklady, ktoré sme na tomto mieste obmedzili na ojedinelé doplňujúce poznámky k niektorým pravidlám.

Zásady

Zásada 1. Slovenské menoslovie siníc, rias, húb a rastlín sa vzťahuje na sinice (cyanobaktérie), riasy, nelichenizované huby a k nim priradované iné organizmy, lichenizované huby (lišajníky), machorasty, papraďorasty a semenné rastliny.

Zásada 2. Slovenské menoslovie siníc, rias, húb a rastlín je nezávislé od bakteriologického a zoologického menoslovia.

Zásada 3. Slovenské menoslovie siníc, rias, húb a rastlín tvorí samostatnú menoslovnú sústavu nezávislú od vedeckej nomenklatúry.

Zásada 4. Po výlučne nomenklatorických zmenách vedeckých názvov nemusia nasledovať zmeny národného mena (pozri aj pravidlo 5).

Pravidlá a odporúčania

I. Všeobecné pravidlá

A. Tvorba nového alebo zmena nevyhovujúceho mena

Pravidlo 1. Nie je nevyhnutné, aby každý taxón siníc, rias, húb a rastlín mal aj svoje slovenské meno.

Odporúčanie 1.1. Slovenské meno sa neodporúča tvoriť najmä v prípade novoopísaných či rozlíšených taxónov cievnatých rastlín, ktoré spoľahlivo rozlišujú len špecialisti, ani v prípade náhodných (zriedkavých) krížencov. Slovenské mená nie je potrebné tvoriť ani v tých skupinách bezcievných rastlín, ktoré sú širšej verejnosti málo známe. V rámci nich sa odporúča sústrediť pozornosť najmä na taxóny dôležité z pedagogického, popularizačného či praktického hľadiska. Ak si tvorbu slovenských mien dosiaľ nepomenovaných siníc, rias, húb a rastlín vyžiada prax (napr. mená pre endemické, vzácne, ohrozené či európsky významné druhy zahrnuté do príslušných vestníkov, smerníc, vyhlášok a zoznamov, častejšie dovážané/pestované cudzokrajné okrasné a úžitkové rastliny a pod.), možno tak urobiť dodatočne, po predchádzajúcom pripomienkovaní nomenklatorickou komisiou Slovenskej botanickej spoločnosti pri SAV, najlepšie v novelizovanom menosloví alebo v jeho súbornejšom doplnku.

Odporúčanie 1.2. Na didaktické účely a v praxi sa namiesto mien ťažko rozlíšiteľných „malých“ druhov odporúča používať meno/označenie najbližšej vyššej, spoľahlivo určiteľnej (prípadne v praxi rozlišovanej) taxonomickej úrovne, napr. agregátneho druhu, sekcie a pod. (pozri aj Danihelka a kol., 2012).

Pravidlo 2. Slovenské meno už raz použité pre niektorý taxón a neskôr zamietnuté sa – s výnimkou presne definovaných prípadov (pozri odporúčanie 5.2) – nemôže použiť na označenie iného taxónu.

Pravidlo 3. Mená utvorené podľa význačného znaku či vlastnosti rastliny majú prednosť pred názvami odvodenými od foneticky zložitých osobných mien s problematickou výslovnosťou, resp. s nejednotným prepisom v slovenskom jazyku (pozri aj pravidlo 5d).

Pravidlo 4. Pri výbere vhodného slovenského mena z dvoch alebo viacerých už existujúcich mien má prednosť

- a) meno vyhovujúce požiadavke jednoznačnosti (pozri pravidlo 11),
- b) najstaršie, resp. dlhodobo zaužívané výstižné meno zodpovedajúce pravidlám, známe aj širšej verejnosti z menoslovných príručiek, učebníc, encyklopédií, obrazových atlasov a ďalších populárno-vedeckých publikácií (pozri aj odporúčania 5.1, 6.1).

B. Opodstatnenosť zmeny mena

Pravidlo 5. Slovenské meno prijaté ako platné, t. j. publikované po predchádzajúcom pripomienkovaní v oficiálnom menosloví alebo súbornejšom doplnku, sa nemá meniť, ak je zaužívané (prijaté praxou), výstižné, odráža stav poznania a bolo utvorené v duchu národného jazyka (požiadavka stability národných mien). Zohľadniac zásady jednoznačnosti, výstižnosti, vecnej aj jazykovej správnosti a estetiky menoslovnia, sú zmeny slovenských mien opodstatnené v týchto prípadoch:

- a) ak sa zistí, že rovnakým menom už bola pomenovaná iná rastlina (pozri však odporúčania 5.2, 5.3),
- b) ak je pôvodné (nahrádzané) meno terminologicky nesprávne,
- c) pri nahradení vecne nesprávneho alebo nepravdivého mena,
- d) pri nahradení problematicky vysloviteľného alebo prepísateľného dedikačného mena výstižným slovenským názvom (pozri aj pravidlo 3 a odporúčanie 7.2),
- e) pri nahradení jazykovo nevyhovujúceho mena prevzatého z iného slovanského jazyka,
- f) pri nahradení expresívneho mena neutrálnejším názvom,
- g) pri nahradení príliš dlhého, opisného názvu kratším menom,
- h) ak ide o podobne znejúce mená označujúce rody rôznych čeladií,

i) ak sa mená dvoch rôznych rodov/druhov líšia len nepatrne,
j) ak je poddruhové epiteton v logickom rozpore s druhovým epitetonom (pozri pravidlo 19),

k) ak dôjde k preradeniu druhu, príp. celého rodu do iného rodu a uvedené nové členenie je všeobecne prijímané a dlhší čas (aspoň niekoľko desaťročí) sa nemení,

l) ak je založené na chybnom stotožnení s iným druhom alebo ide o slovenské meno odvodené od nepravého vedeckého synonyma (pozri aj pravidlo 5a),

m) ak sa to isté slovenské meno používa pre dva rôzne druhy, pričom mladšie homonymum sa vzhľadom na úzke (endemické) rozšírenie zodpovedajúce vedeckému i slovenskému názvu javí ako oprávnenejšie.

Odporúčanie 5.1. Mená nahradzujúce nevyhovujúce názvy sa odporúča vyberať z už existujúcich publikovaných mien; len výnimočne, ak nie je k dispozícii vhodné staršie meno, mali by sa tvoriť nové mená. Pri revízii menoslovia cievnatých rastlín sa odporúča vychádzať z diela *Slovenská botanická nomenklatúra* (Novacký a kol., 1954) a z neskôr uverejnených prác vrátane novších menosloví; po prípadných ortografických úpravách možno zohľadniť aj staršie publikované pramene. Pri výbere vhodného mena by sa mali prednostne zohľadniť vyhovujúce slovenské mená uverejnené v súborných menosloviach a kvetenách, určovacích kľúčoch a v ďalších, aj širšej verejnosti známych didaktických prameňoch.

Odporúčanie 5.2. Slovenské mená cievnatých rastlín vyhovujúce menotvorným pravidlám, publikované v diele *Kvĕtena ČSR* (Dostál, 1948 – 1950) alebo v neskorších prácach, možno akceptovať ako platné aj v prípade, keď ide o mladšie homonymá starších, dovtedy uverejnených mien. Pre bezcievne rastliny sa ako medzníky odporúčajú práce autorov Hindák – Hindáková (1998, sinice a riasy), Lizoň a kol. (1998, huby), Pišút a kol. (1983, lichenizované huby, čiže lišajníky), Kubinská – Janovicová (1998, machorasty).

Odporúčanie 5.3. Pri zvažovaní zamietnutia mladších rodových alebo druhových homonym sa odporúča zohľadniť významnosť/dosah publikácie, v ktorej bolo národné meno uverejnené, ako aj mieru používania sporných homonym vo významných odborných a populárno-vedeckých publikáciách (pozri aj odporúčanie 6.1).

II. Mená rodov

Pravidlo 6. Jedno slovenské meno je rezervované v rámci všetkých organizmov tradične pokladaných za rastliny len pre jediný rod. Výnimku tvoria blízko príbuzné rody (predtým nerozlišované alebo, naopak, neskôr spojené), ktoré môžu mať spoločné slovenské meno (pozri aj odporúčanie 6.2), pričom rovnaké slovenské mená blízko príbuzných rodov sa nepovažujú za homonymá.

Odporúčanie 6.1. Pri odstraňovaní homonymie medzi rôznymi systematickými skupinami sa odporúča zohľadniť najstaršie, zaužívané rodové meno zodpovedajúce pravidlám, zároveň aj mieru výstižnosti a používania sporných homonymných mien v menosloviach a ďalších významných odborných a populárno-vedeckých publikáciách (flórach, učebniciach, obrázkových a fotografických atlasoch a i.). Po zohľadnení týchto kritérií možno

a) zachovať staršie homonymum a mladšie nahradiť iným už publikovaným jednoznačným menom alebo novým menom zodpovedajúcim pravidlám; pri blízko príbuzných rodoch možno využiť aj spoločné rodové meno (pozri odporúčanie 6.2),

b) zachovať mladšie homonymum a staršie nahradiť buď iným už publikovaným menom, alebo novým menom zodpovedajúcim pravidlám.

Odporúčanie 6.2. Pri rozdelení jedného rodu na dva alebo viac blízko príbuzných rodov sa pre všetky vyčlenené rody odporúča, aspoň v prvých desaťročiach, zachovať pôvodné slovenské rodové meno, a to najmä vtedy, ak je zaužívané a rozdiely medzi novovytvorenými rodmi sú malé alebo ak aktuálne členenie ešte nie je všeobecne akceptované (pozri však pravidlo 5k).

Pravidlo 7. Slovenské meno rodu je spravidla jednoslovné (mononimické), vyjadrené podstatným menom v prvom páde jednotného čísla.

Odporúčanie 7.1. Dlhodobou zaužívané a všeobecne rozšírené dvojslovné slovenské mená rodov, ktoré vyhovujú ostatným menotvorným zásadám a pravidlám, sa odporúča zachovať.

Odporúčanie 7.2. Rodové mená siníc, rias, húb a rastlín odvodené od mien význačných osobností sa odporúča

a) ponechať v pôvodnom tvare,

b) previesť do vhodného poslovenčeného tvaru (pozri však pravidlo 5d),

c) nahradiť vhodným slovenským menom v prípade zložitých alebo foneticky problematických osobných rodových mien.

Pravidlo 8. Všetky druhy patriace do jedného rodu majú spravidla rovnaké rodové meno. Výnimku tvoria všeobecne známe a rozlišované druhy, ktoré v minulosti patrili do rôznych rodov, aktuálne sa však zaraďujú do toho istého rodu. Pri takýchto druhoch možno zachovať ich tradičné rodové mená.

Pravidlo 9. Obmenou slovotvorného základu sa môžu tvoriť len slovenské mená blízko príbuzných rodov (v rámci tej istej čeľade), s výnimkou mien utvorených predponou *pa-* (pozri odporúčanie 9.3).

Odporúčanie 9.1. Počet slovenských mien rastlín utvorených obmenou slovotvorného základu by mal byť čo najmenší, aby nevznikali veľké zhľuky odvodených mien vedúce ku konfúzii.

Odporúčanie 9.2. Národné mená blízko príbuzných rodov sa odporúča tvoriť obmenou slovotvorného základu len za predpokladu, že nie sú k dispozícii staršie vhodné mená a novoutvorené mená zodpovedajú menotvorným zásadám a pravidlám. Slovenské meno pôvodného rodu by pri taxonomických zmenách malo zostať zachované.

Odporúčanie 9.3. Používanie predpony *pa-* (= *pseudo-*) by sa malo obmedziť len na mená vyjadrujúce veľkú podobnosť s rastlinou pomenovanou slovotvorným základom, pričom príslušnosť rodov k tej istej čeľadi nie je nutnou podmienkou. Odporúča sa nepoužívať predponu pri tvorení mien blízko príbuzných rodov, ktoré vznikli rozčlenením pôvodne širšie chápaného rodu.

Pravidlo 10. Slovenské rodové mená okrasných a úžitkových rastlín sa majú prednostne tvoriť vhodnou úpravou (poslovenčovaním), resp. výstižným prekladom ich vedeckého rodového mena.

Odporúčanie 10.1. Pri bežne (dlhodobo) pestovaných druhoch sa odporúča zohľadniť už jestvujúce, vecne a jazykovo správne ľudové mená.

Odporúčanie 10.2. Ak sú niektoré rody na Slovensku okrem pestovaných zastúpené aj pôvodnými druhmi, potom by sa súběžne s ich zaužívanými, aj širokej verejnosti dobre známymi poslovenčenými vedeckými názvami, prevzatými zo záhradníckej praxe, mali aj v obchodnom styku (napr. v ponukových katalógoch záhradníckych firiem) a najmä v popularizačnej (záhradkárskej, sadovníckej a i.) literatúre prednostne používať ich platné slovenské mená. Pri použití oboch ekvivalentov by malo byť platné národné meno uvedené na prvom mieste, napr. *horec (encían)*, *kosatec (iris)*, *mečík (gladiola)*, *plamienok (klematis)*, *prvosienka (primulka)*, *šafraň (krokus)*.

Odporúčanie 10.3. Pri pomenúvaní cudzokrajných úžitkových rastlín je vhodné najmä v bežnom (obchodnom) styku používať ich zaužívané, príp. postupne sa zžívajúce alternatívne mená (uvedené v okrúhlych zátvorkách), zvyčajne odvodené z cudzojazyčných názvov ich plodov, resp. iných častí rastliny.

III. Mená druhov

Pravidlo 11. Jedno slovenské meno je rezervované v rámci všetkých organizmov tradične pokladaných za rastliny len pre jediný druh. Jeden druh však môže mať dve rovnocenné slovenské mená (pozri pravidlo 15).

Pravidlo 12. Slovenské meno druhu sa v typickom prípade skladá z mena rodu a druhového epiteta. Výnimkou sú tzv. alternatívne druhové mená, ktoré nemusia obsahovať meno rodu (pozri pravidlo 15).

Pravidlo 13. Podobne ako slovenské meno rodu, aj druhové epiteton môže byť jednoslovné alebo dvojslovné; dvojslovné však môže byť len v prípade, ak je meno rodu jednoslovné.

Pravidlo 14. Druhovým epitetom môže byť

a) prídavné meno v prvom páde jednotného čísla vyjadrujúce spravidla morfológickú, ekologickú, fenologickú, chorologickú či inú význačnú vlastnosť alebo znak druhu,

b) podstatné meno v prvom páde jednotného čísla (substantívne epiteton) vyjadrujúce jeho (domnelú) vlastnosť či (zdanlivú) podobu,

c) osobné (venovacie čiže dedikačné) meno písané s veľkým začiatočným písmenom, ak je v súlade s vedeckým názvom druhu (pozri aj pravidlo 5d).

Odporúčanie 14.1. Predpona *pa-* (*pseudo-*) by sa nemala používať v druhových epitetách označujúcich väzbu na stanovište/fytocenózu, výškové rozšírenie ani v spojení s názvom určitej krajiny (územia, štátu).

Odporúčanie 14.2. Substantívne druhové epiteta by sa v súčasnosti už nemali tvoriť. Naopak, ak je to možné, odporúča sa nahradiť už jestvujúce menné prívlastky adjektívnymi; možno ich však ponechať ako tzv. alternatívne druhové mená (pozri pravidlo 15). Kým nie je utvorené priliehavé adjektívne epiteton, odporúča sa ponechať v platnosti výstižný, už jestvujúci substantívny prívlastok.

Odporúčanie 14.3. Dedikačné druhové meno možno aj napriek jeho rozporu s vedeckým názvom ponechať v prípade, keď ide o dlhodobé a všeobecne zaužívané meno.

Pravidlo 15. Jeden druh môže mať dve rovnocenné slovenské mená, ak je to potrebné na zachovanie tradičných, zaužívaných mien. V takýchto prípadoch môžu mať druhy popri mene zloženom z rodového mena a druhového epiteta (pozri pravidlo 12) aj ďalšie, tzv. alternatívne meno, a to opäť dvojslovné alebo jednoslovné.

Odporúčanie 15.1. Dvojslovné alternatívne druhové mená by sa mali používať len v odôvodnených prípadoch. Medzi ne patria napr. mená zaužívané v lesníckej typológii (ak sú od nich odvodené názvy lesných typov) alebo v ochranárskej praxi, najmä ak ide o druhy s neustáleným taxonomickým hodnotením.

IV. Mená poddruhov

Pravidlo 16. Slovenské pomenovanie poddruhu je zložené z úplného mena druhu (t. j. mena rodu a druhového prívlastku) a z poddruhového epiteta, ktoré je vždy jednoslovné. Väčšinou ide o trojslovné (trinomické) mená. Ak je meno rodu alebo druhové epiteton dvojslovné (pozri pravidlá 7 a 13), meno poddruhu je štvorslovné.

Pravidlo 17. Poddruhovým epitetom môže byť

a) prídavné meno v prvom páde jednotného čísla vyjadrujúce spravidla morfológickú, ekologickú, fenológickú, chorológickú či inú význačnú vlastnosť alebo znak poddruhu,

b) osobné (venovacie, čiže dedikačné) meno písané s veľkým začiatočným písmenom, ak je v súlade s vedeckým názvom poddruhu (pozri však pravidlo 5d).

Odporúčanie 17.1. Pri tvorbe nových mien poddruhov treba overiť, či v danom rode už neexistuje rovnaké druhové, resp. poddruhové slovenské epiteton, aby sa predišlo homonymii pri prípadnej zmene hierarchickej úrovne (poddruh → druh).

Pravidlo 18. Epiteton *pravý* možno používať výhradne na pomenovanie typického (nominátneho) poddruhu.

Pravidlo 19. Poddruhové epiteton nemá byť v logickom rozpore s druhovým epitetom (napr. dva navzájom sa vylučujúce geografické názvy, rozporné fenológické termíny či rozdielni hostitelia parazitických rastlín).

Odporúčanie 19.1. Geograficky motivované názvy by mali byť prednostne vyhradené na označenie územne diferencovaných poddruhov; pri tvorbe druho-

vých mien ich možno použiť najmä v prípade ďalej nečlenených endemitov. Ak pri geograficky pomenovanom druhu dôjde k opisaniu nového poddruhu, alebo doň boli v hierarchickej úrovni poddruhu včlenené iné taxóny, odporúča sa

a) meno netypového poddruhu utvoriť podľa jeho významného znaku alebo vlastnosti,

b) revidovať slovenské meno druhu, napr. využitím vhodného (staršieho) synonyma.

V. Mená variet

Pravidlo 20. Slovenské mená je prípustné ponechať/tvoriť len pre variety podradené priamo druhu. Pri ich tvorbe platia rovnaké pravidlá a odporúčania ako pri tvorbe mien poddruhov.

Odporúčanie 20.1. V záujme vylúčenia zámieny s úrovňou poddruhu sa slovenské meno variety odporúča uvádzať výhradne v spojení s jej vedeckým menom.

Odporúčanie 20.2. Rovnaký postup ako pri varietách možno zvoliť aj pri pomenovaní foriem (napr. *Rosa canina* f. *alba* – ruža šípová biela). Vzhľadom na veľmi nízku hierarchickú úroveň formy (taxón založený na jedinom znaku) a nezriedka problematické vyčlenenie sa odporúča tvoriť slovenské mená pre formy len v nevyhnutných prípadoch.

VI. Mená krížencov

Pravidlo 21. Slovenské mená medzirodových krížencov sa tvoria viacerými spôsobmi: kombináciou slovenských mien rodičovských rodov, odvodením od slovenského mena jedného z rodičov, úpravou vedeckého názvu, úpravou cudzojazyčného národného mena (pozri aj odporúčanie 22.1).

Pravidlo 22. Slovenské mená medzidruhových krížencov sa tvoria obdobným spôsobom ako mená druhov (pozri aj odporúčanie 22.1). Sú vždy dvojslovné, pričom druhovým epitetom môže byť

a) prídavné meno v prvom páde jednotného čísla vyjadrujúce spravidla morfológickú, ekologickú, fenologickú, chorologickú či inú význačnú vlastnosť alebo znak kríženca,

b) osobné (venovacie, čiže dedikačné) meno písané s veľkým začiatočným písmenom, ak je v súlade s vedeckým názvom kríženca.

Odporúčanie 22.1. Slovenské mená sa odporúča ponechať/tvorit' len pre krížence (medzirodové i medzidruhové), ktoré sú v prírode časté, prípadne významné pre prax (pestované rastliny vrátane drevín a pod.).

VII. Mená taxonomických jednotiek kultúrnych rastlín

Pravidlo 23. Pri pomenovaní skupín kultivarov kultúrnych rastlín treba prednostne zohľadniť ich slovenské mená zaužívané v pestovateľskej praxi.

Odporúčanie 23.1. Taxonomické jednotky kultúrnych rastlín, tzv. taxonoidy (cultony) nezodpovedajú vnútrodruhovým hierarchickým jednotkám (t. j. poddruhom, varietám, formám), preto sa ich názvy (vedecké ani národné) nemôžu tvoriť rovnakým spôsobom ako mená divorastúcich rastlín. V pestovateľskej praxi majú svoje vlastné, zaužívané a jednoznačné slovenské mená, ktoré by sa mali zohľadniť aj v oficiálnej botanickej nomenklatúre.

Vyšľachtené skupiny kultivarov pestovaných rastlín, najmä poľnohospodárskych plodín (skrátene sk.), sa v staršej literatúre uvádzali ako poddruhy, príp. variety, neskôr najčastejšie ako konvariety (convar.), resp. provariety (provar.), pričom sa aj ich slovenské názvy tvorili rovnakým spôsobom ako mená divorastúcich rastlín. V ostatných rokoch sa popri zmenách vo vedeckej nomenklatúre, vyvolaných požiadavkami *Medzinárodného kódu nomenklatúry pestovaných rastlín* (Brickell a kol., 2009), začínajú presadzovať aj v slovenskom odbornom menosloví ich tradičné národné mená zaužívané v pestovateľskej praxi; v prípade dvojslovných názvov s uvedením prídavného mena na prvom mieste, napr. *brokolica, cukrová repa, cvikla, kaleráb, krmna kapusta, kvaka, mangold, okrúhlica, red'kovka*.

Mená kultivarov (staršie označenia: odroda, sorta) sú zložené z mena rodu alebo nižšej taxonomickej jednotky a za ním nasledujúceho vlastného epiteta (tzv. fantazijné meno tvorené v živom jazyku). Epiteta kultivarov utvorené v inom jazyku než slovenskom sa do slovenčiny neprekladajú; prípustná je len ich transliterácia, prípadne transkripcia. Píšu sa latinkou v jednoduchých úvodzovkách (napr. 'Coxova reneta', 'Spartan', 'Wealthy'), ktoré môžu byť nahradené apostrofom ('). Popri vedeckom názve taxónu môžu byť epiteta spojené aj s jeho jednoznačným národným menom, napr. *Viburnum opulus* 'Compactum' – kalina obyčajná 'Compactum'.

Ak je súčasťou mena kultivaru aj epiteton skupiny, uvádza sa v okrúhlych zátvorkách bezprostredne pred epitetom kultivaru, napr. *Brassica oleracea* (sk. Sabauda) ‘Cantasa’. V prípade tradičných národných mien skupín kultivarov možno ako slovenský ekvivalent úplného mena odrody uviesť len tradičný názov skupiny a epiteton kultivaru, napr. *Raphanus sativus* (sk. Radicula) ‘Blanka’ – reďkovka ‘Blanka’.

VIII. Mená taxónov v hierarchických úrovniach vyšších než rod

Pravidlo 24. Slovenské mená taxónov v hierarchických úrovniach vyšších než rod sú spravidla jednoslovné; tzv. opisné mená však môžu byť dvoj- až trojslovné. Tvoria sa prekladom ich vedeckých ekvivalentov, a to dvojakým spôsobom:

a) formálne, pripojením špecifických koncoviek k slovotvornému základu, ktorý tvorí meno typového rodu. Týmto spôsobom sa jednotne tvoria len slovenské mená čeľadí a radov (pri papraďorastoch a semenných rastlinách aj názvy oddelení), a to koncovkou *-ovité* pre čeľaď (latinská koncovka *-aceae*), koncovkou *-tvaré* pre rad (latinská koncovka *-ales*) a koncovkou *-rasty* pre oddelenie (latinská koncovka *-phyta*),

b) neformálne, v tvare podstatného mena v prvom páde množného čísla, ktoré môže byť rozvítené výstižným spresňujúcim adjektívom (tzv. opisné meno). Týmto spôsobom sa tvoria mená tried, mená oddelení siníc, rias, húb a machorastov a názvy neformálnych skupín.

Slovenské mená tried (latinská koncovka *-phyceae* pre sinice a riasy, *-mycetes* pre huby vrátane lichenizovaných, *-opsida* pre machorasty, papraďorasty a semenné rastliny; pozri aj McNeill et al., 2012) sú odvodené od slovenského mena typového rodu (napr. *Charophyceae* – chary, *Lycopodiopsida* – plavúne, *Magnoliopsida* – magnólie) alebo ich tvorí iný, často tradičný výstižný názov (napr. *Chlorophyceae* – vlastné zelené riasy, *Hymenomycetes* – rúchovky, *Marchantiopsida* – pečeňovky, *Pinopsida* – ihličiny, *Liliopsida* – jednoklíčnolistové). Slovenské mená oddelení siníc a rias (latinská koncovka *-phycota*) a oddelení/kmeňov húb vrátane lichenizovaných (latinská koncovka *-mycota*) sú výlučne opisné, založené na charakteristickom znaku oddelenia/kmeňa, napr. *Chlorophycota* – zelené riasy, *Ascomycota* – vreckaté huby.

Odporúčanie 24.1. Vzhľadom na výrazné zmeny v klasifikácii rastlín vo vyšších hierarchických úrovniach, ktoré odrážajú súčasný stav poznania historického vývoja (fylogeny), sa odporúča najmä v učebniciach a popularizačnej literatúre používať formálne tvorené slovenské mená vyšších taxonomických jednotiek len po úroveň čeľade, prípadne radu.

Záverčné ustanovenia

i) Aby sa predišlo vzniku homonym či inak nevhodných slovenských mien siníc, rias, húb a rastlín, od autorov a prekladateľov publikácií s botanicou tematikou sa požaduje, aby sa pri tvorbe mien riadili uvedenými zásadami, pravidlami a odporúčaniami a návrhy nových slovenských mien, ako aj návrhy na zmenu doterajších mien siníc, rias, húb, lišajníkov, machorastov a cievnatých rastlín písomne (napr. prostredníctvom elektronickej pošty) konzultovali so zodpovedným členom nomenklatorickej komisie Slovenskej botanickej spoločnosti pri SAV (kontakt: www.sbs.sav.sk/structure.html).

ii) Slovenské mená siníc, rias, húb a rastlín sa považujú za vytvorené po ich schválení nomenklatorickou komisiou SBS a následnom zverejnení. Za zverejnenie sa považuje publikovanie v periodiku, monografii, atlase a pod. vrátane publikácií zverejnených na internete (online).

iii) Slovenské mená siníc, rias, húb a rastlín zverejnené pred 31. 12. 2016 sa považujú za vytvorené a sú použiteľné v praxi za predpokladu, že sú v súlade s uvedenými zásadami, pravidlami a odporúčaniami (t. j. sú jednoznačné, výstižné, ľubozvučné, vecne aj jazykovo správne).

iv) Uvedené zásady, pravidlá a odporúčania sa nevzťahujú na tvorbu slovenského fytoecologického názvoslovia.

PodĎakovanie

Srdečne ďakujeme všetkým konzultantom, ktorí svojimi pripomienkami a návrhmi prispeli k zostaveniu zásad, pravidiel a odporúčaní. Príspevok vznikol s podporou projektu VEGA 2/0008/13.

LITERATÚRA

BAYER, Emil – HRABĚ, Sergej – KOSTROŇ, Karel – ZAVŘEL, Jan: Zásady českého zoologického názvosloví. In: Sborník Vysoké školy zemědělské v Brně, ČSR. Fakulta lesnická. Brno: 1948, sign. D31, s. 1 – 55.

BERCHTOLD, Bedřich Všemír – PRESL, Jan Svatopluk: O přirozenosti rostlin, aneb Rostlinář. Praha: 1820. 322 s.

BRICKELL, C. D. – ALEXANDER, C. – DAVID, J. C. – HETTERSCHEID, W. L. A. – LESLIE, A. C. – MALECOT, W. – XIAOBAI, J. – CUBEY, J. J. (eds.): International Code of Nomenclature for Cultivated Plants. Eighth Edition. In: *Regnum Vegetabile*, 2009, roč. 151, s. 1 – 184.

BRÍŽICKÝ, Juraj: Dendrologická nomenklatúra slovenskej flóry. In: *Spisy Prírodovedného odboru Matice slovenskej*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská 1943, roč. 1, s. 3 – 39.

DANIHELKA, Jiří – CHRTEK, Jindřich jr. – KAPLAN, Zdeněk: Checklist of vascular plants of the Czech Republic. In: *Preslia*, 2012, roč. 84, s. 647 – 811.

DOSTÁL, Josef: České botanické jmenosloví. In: *Preslia*, 1963, roč. 35, s. 146 – 160.

DOSTÁL, Josef: Květena ČSR a ilustrovaný klíč k určení všech cévnatých rostlin, na území Československa planě rostoucích nebo běžně pěstovaných. Praha: Přírodovědecké nakladatelství 1948 – 1950. 2 269 s.

HENSEL, Karol – KLADOVÁ, Drahoslava – MASÁR, Ivan – MATIS, Dušan – MATOUŠEK, Branislav – VILČEK, František: Zásady tvorenia slovenského menoslovía živočíchov. In: *Kultúra slova*, 1987, roč. 21, č. 10, s. 346 – 356.

HINDÁK, František – HINDÁKOVÁ, Alice: Sinice/cyanobaktérie a riasy. In: MARHOLD, Karol – HINDÁK, František (eds.): *Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska*. Bratislava: Veda 1998, s. 11 – 100.

HOLUB, Josef (ed.): *K problematice českého odborného jmenosloví rostlin*. Praha: Academia 1979. 179 s.

KLIMENT, Ján – FERÁKOVÁ, Viera – HODÁLOVÁ, Iva – KOCHJAROVÁ, Judita – MARHOLD, Karol – MÁRTONFI, Pavol – MEREĎA, Pavol: Slovenské odborné menoslovie cievnatých rastlín a jeho vzťah k vedeckej nomenklatúre (návrh zásad, pravidiel a odporúčaní pre revíziu a tvorbu slovenského botanického názvoslovía). In: *Bulletín Slovenskej botanickej spoločnosti*, 2008, roč. 30, č. 1, s. 89 – 116.

KLIMENT, Ján – FERÁKOVÁ, Viera – GOLIAŠOVÁ, Kornélia – HINDÁK, František – HINDÁKOVÁ, Alice – HODÁLOVÁ, Iva – KOCHJAROVÁ, Judita – KUBINSKÁ, Anna – LACKOVIČOVÁ, Anna – LIZOŇ, Pavel – MARHOLD, Karol – MÁRTONFI, Pavol: Zásady, pravidlá a odporúčania pre tvorbu a revíziu slovenského menoslovía siníc, húb a rastlín. In: *Bulletín Slovenskej botanickej spoločnosti*, 2017, roč. 39, suplement 1, s. 1 – 79.

KOVALIK, Peter – PAČENOVSKÝ, Samuel – ČAPEK, Miroslav – TOPERCER, Ján: Pravidlá slovenského menoslovía živočíchov. In: KOVALIK, Peter a kol.: *Slovenské mená vtákov sveta*. Bratislava: SOS/BirdLife Slovensko 2010, s. 11 – 13.

KUBINSKÁ, Anna – JANOVIČOVÁ, Katarína: Machorasty. In: MARHOLD, Karol – HINDÁK, František (eds.): *Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska*. Bratislava: Veda 1998, s. 297 – 331.

LIZOŇ, Pavel – BACIGÁLOVÁ, Kamila – ŠIMONOVÍČOVÁ, Alexandra – JANITOR, Anton – ADAMČÍK, Slavomír – GÁPER, Ján – GLEJDURA, Stanislav: Huby. In: MARHOLD, Karol – HINDÁK, František (eds.): *Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska*. Bratislava: Veda 1998, s. 101 – 227.

McNEILL, J. – BARRIE, F. R. – BUCK, W. R. – DEMOULIN, V. – GREUTER, W. – HAWKSWORTH, D. L. – HERENDEEN, P. S. – KNAPP, S. – MARHOLD, K. – PRADO, J. – PRUD'HOMME van REINE, W. F. – SMITH, G. F. – WIERSEMA, J. H. – TURLAND, N. J. (eds.): *International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants (Melbourne Code) adopted*

by the Eighteenth International Botanical Congress Melbourne, Australia, July 2011. In: *Regnum Vegetabile*, 2012, roč. 154, s. 1 – 208.

PIŠŮT, Ivan – LACKOVIČOVÁ, Anna – LISICKÁ, Eva: Slovenské mená lišajnikov (lichenizovaných húb). In: *Kultúra slova*, 1983, roč. 17, č. 5, s. 151 – 160.

REUSS, Gustáv. *Kvĕtna Slovenska*. V B. Štávnici tiskem Františka Lorbera 1853. 497 s.

TOPERCER, Ján – KOVALIK, Peter – MURIN, Bohumil – PAČENOVSKÝ, Samuel – MANDZAK, Peter: Návrh pravidiel slovenského názvoslovia vtákov. In: *Kultúra slova*, 2007, roč. 41, č. 5, s. 268 – 277.

ZMORAY, Ivan: Z problémov slovenského prírodovedného názvoslovia. In: *Prírodovedný sborník*, 1947, roč. 2, č. 1, s. 1 – 18.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Jaki koreň, taki strom

LUBICA DVORNICKÁ

Z rozsiahleho nárečového materiálu vyexcerpovaného k téme stromov sme sa v predošlých rokoch venovali lexike, ktorou sa pomenúva strom všeobecne (*Strom alebo drevo?*, KS 2015, č. 4, s. 234 – 240) alebo špeciicky podľa istých atribútov, napr. veku, vzhľadu, tvaru ap. (*Na zelenej lúke strom košatý*, KS 2016, č. 3, s. 162 – 170). V tomto príspevku sa budeme venovať pomenovaniu podzemnej časti stromov.

Korene drevín sú jedným z najstarších používaných materiálov pri výrobe rôznych nádob a náradia pre potreby v domácnosti. Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1 (ďalej ELKS 1) v hesle *košíkárstvo* uvádza, že výroba „z ľahko štiepatelných, vláčných a pevných korenkov borovice, agátu, smreka, borievky, jedle atď. bola rozšírená i na Kysuciach (Skalité), Záhorí, Liptove, Orave (Zázrivá), v Šariši (Zlaté, Radoma, okolie Bardejova) a Zemplíne. Tenké korenky sa len upravili, hrubšie sa štiepali na luby“ (ELKS 1, s. 260).

Slovo *koreň* vo svojom základnom význame označuje podľa výkladu v Slovníku slovenských nárečí (SSN) na celom území Slovenska „spodnú v zemi rastúcu časť rastliny“. Tento význam je zhodný v slovníkoch spisovnej slovenčiny, hoci výklady v nich zdôrazňujú podstatné zložky významu s istými drobnými rozdielmi alebo obmenami. Podrobnejšie sme sa tejto stránke venovali v štúdiu *Ludové názvy niektorých rastlín s komponentom koreň v slovenských nárečiach* (Dvornická, 2013). Lexéma *koreň* sa v zhod-

Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0105/14 Slovník slovenských nárečí.

V príspevku sa uvádzajú názvy obcí a ich okresov v súlade s koncepciou Slovníka slovenských nárečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (porov. Slovník slovenských nárečí I, 1994, s. 38 – 39).

nom význame vyskytuje nielen v našom spisovnom jazyku a v slovenských nárečiach, ale aj vo všetkých slovanských jazykoch v príslušných fonetických variantoch. Na Slovensku sú to podľa Atlasu slovenského jazyka 4 (ďalej ASJ 4) podoby *koreň*, *koren*, *korem*, *korién*, *koriň* (podoba *koryň* je doložená z rusínskej obce Becherov v okrese Bardejov, z nárečovej oblasti kontaktnej s ukrajinskými nárečiami). Materiál zbieraný pre Slovanský jazykový atlas (ot. č. 356 F) zachytáva na našom území tiež len minimálne diferencované podoby slova (*koreň*, *koren*, *korem*).

V niektorých prípadoch je však potrebné označiť napríklad tvar, kvalitu alebo funkciu koreňa, čo sa, pravdaže, týka nielen koreňov stromov, ale aj iných rastlín. Táto požiadavka je zachytená už v Historickom slovníku slovenského jazyka (ďalej HSSJ). Stretáme sa tu aj so spojeniami, ktoré v súčasnom materiáli nemáme zachytené. O koreni, ktorý je rozvetvený do jemných vlákieň, sa vravelo, že je lupinový: *koreň lupinowaty*, ten s tvrdým drevom bol tvrdodrewnatý: *twrdodrewnaty koreň* (obidva zápisy sú z roku 1763). Cibulovitý koreň rastliny volali hlávkovitý: *hlawkowiti koren* (zápis z roku 1707).

Dôležitú funkciu pre život stromu (aj iných rastlín) plní hlavný koreň. V Laskomerskom (o. Banská Bystrica) ho volajú aj *nosní koren*, alebo aj *drevní koren*. Pre nerozvetvený koreň rastúci iba do hĺbky je v Historickom slovníku slovenského jazyka doložený názov *kolokoreň* z 18. storočia. Aby sa nevytvoril, bolo nutné urobiť vhodné opatrenie: *kdis stromi sadiš, podlos pod koreny t'ehlu, nebude doprosta koren rast, nedostane kolokoreň*.

V Laskomerskom sa vyznali aj v bočných koreňoch, pre ne mali svoje pomenovanie *vodní koren*.

Lexéma *koreň* vo svojom základnom význame síce nemá konkurenciu, nie sú zistené synonymá ani heteronymá (hoci pri viničných koreňoch je situácia iná, por. Dvornická, 2013), funguje však v mnohých lexikalizovaných spojeniach a frazémach a zaujímavá je aj jej významová štruktúra.

Veď čo všetko sa môže stať *na koreni*! V Podbieli (o. Trstená) *dreva lacno nakúpili na koreni, otpoli zadarmo* – teda kúpili stromy v hore na vyrúbanie. A nielen stromom sa dejú také veci, lebo *už na koreni sa rávalo, keruo* (obilie) *bud'e na siaťe, to sa potom nahalo ľepšie dozrieť* (Lišov, o. Krupina). Kým bolo *zarno na koreňu* (Studenec, o. Levoča), tak bolo nezožaté, rovnako aj *seno na koreni* (Revúca) bola ešte nepokosená tráva. No už s nimi

mohli robiť obchody. A bolo jedno, či komusi poradili v Bošáci (o. Trenčín) *šetko zbožíe predaj na koreni*, alebo sa niekto v Rochovciach (o. Rožňava) rozhodol sám a už len oznámil: *detelinu som predal na korenu*.

Slovo *koreň* má v spisovnom jazyku aj v slovenských nárečiach viacero významov. V juhostredoslovenských, juhozápadoslovenských a v spišských nárečiach je to aj všeobecné označenie ovocného stromu, kra, sadenice ap., jednoducho sa slovom *koreň* synekdochicky pomenúva celá rastlina. Pekne nám to ukazuje vyjadrenie hrdého majiteľa z Návojoviec (o. Topoľčany), ktorý vyratúval: *Máme peť koreňou sliviek, desad' marhúl, sto koreňou kapusti*. A oveľa skromnejšie potom poznamenal: *Mám aj zo dva koreňe gladijól zahratke*. No a *volakedi gdo mav tisíc koreňou viňiča, mav už aj hajloch* (Veľké Zálužie, o. Nitra), lebo *jena hlava, to je jedon korem* (Kozí Vrbovok, o. Krupina). Preto aj *vino s koreňa* (Studenec, o. Levoča) alebo aj *korinkovo vino* (Sečovce, o. Trebišov) označovalo hroznové víno.

Na celom území Slovenska je známy význam „časť niektorých orgánov, ktorou sa spájajú s ostatným organizmom (o zube)“. Tento význam je doložený aj v HSSJ s výkladom „časť orgánu, z ktorej vyrastá“. Popri koreni jazyka, nechtu, srsti či chvosta spomínajú sa i zuby. To, že *zubuv juž* (mníška) *aňi koreňuv nemela, to bilo poznaťi, kďiž sa usmívala* (zápis z roku 1785). Rovnaké trápenie postihlo po zhruba dvesto rokoch niekoho v Malženiciah (o. Hlohovec), nuž vyrozprával výskumníkovi: *Už aj korene mám vižraté a po zuboh ani chíru*. Mimochodom, pre *koreň* deravého, vyžratého zuba sa na západnom Slovensku používa aj expresívum *koráb*, a kto *má už hube len samé korábi* (Bošáca, o. Trenčín), ten to má zložité. *Mám už v ústiech samé korabi, niž ňeužujem*, ťažkal si informátor z Čičmian (o. Žilina).

Na základe výsledkov výskumu pre lexikálny zväzok Atlasu slovenského jazyka sa zistili ešte tri významy slova *koreň*.

V odpovediach na otázku č. 109 „*nôžka hríba (noha, koreň)*“ sú vo všetkých slovenských nárečových makroareáloch rozšírené podoby *koreň* (*koren*, *korién*, *korien*), v juhostredoslovenských nárečiach *korem*, vo východoslovenských nárečiach *koreň/koriň*, tam je doložená v tomto význame aj deminutívna podoba *korienok* (*korinok/-ek*); v stredoslovenských tiež deminutívum *korienčok*. Najrozšírenejšie synonymá z iných oblastí sú: *stupka/stopka*, *noha*, *nuoška*, *hlúb*, *hlúbik*, *kopeň*, *kostánka*, *kostrnek*, *kostrnka* (por. ASJ 4, Komentáre, s. 57). V niektorých bodoch explóratóri zazname-

nali v tej istej lokalite súčasne používané dve lexémy, napr.: *stupka/koreň* (Turá Lúka, o. Myjava); *koreň/spodok* (Párnica, o. Dolný Kubín; Bunkovce, o. Sobrance); *noha/koreň* (Kamenec p. Vtáčnikom, o. Prievidza); *noška/koreň* (Hradisko, o. Levoča; Nižná Hutka a Bidovce, o. Košice) ap. Tieto jednoslovné lexémy nám potvrdzujú aj údaje z nárečovej kartotéky. Veľmi jasne sa k téme nôžky hriba vyjadril hubár z Veľkého Lomu (o. Modrý Kameň): *Niechto sušiu aj korene, aľe ja som ni, doz_bolo po hore dubákom, načo be som bou aj korene krájau, kot so_mohou samej hríbe, no ni?* Iný názor mali v Turičkach (o. Lučenec), kde tvrdili, že *aj korene načín usušiti*.

Na základe otázky č. 153 pre Atlas slovenského jazyka sa zisťovalo, ako sa nazýva „tvrdá časť vnútri kapustnej hlavy (hlúb)“. Na súvislej oblasti stredoslovenských nárečí (na severe od Ružomberka a Liptovského Mikuláša cez okolie Brezna, Banskej Bystrice, Banskej Štiavnice, na západe po okolie Novej Bane, na východe po Lučenec) je v tomto význame rozšírený názov *koreň* (porov. ASJ, Komentáre, s. 63). Najrozšírenejšia synonymná podoba v slovenských nárečiach je *hlúb* (*hlup, húp, hup, hlúbik, húbik, hlúbek, hlúbie, hlubo, hlube*), *kočaň, kočaňik*, táto podoba na Orave slúži aj na označenie kapustného koreňa (por. ASJ 4, s. 63, 64). Použitie pomenovania *koreň* vo význame kapustný hlúb sa zistilo aj na východnom Slovensku: *koreň na kapusce* (Sokol', o. Košice), popri slove *hlub* v tej istej lokalite.

Pri skúmaní odpovedí na otázku, ako sa nazýva „stopka na jablku“ (ASJ, otázka č. 168), sú k dispozícii údaje, ktoré dokladajú na nesúvislej oblasti východoslovenských nárečí používanie lexémy *korienok* (najviac v podobe *korinok*, menej *korenok, korenek, korienek*). V tomto význame sú rozšírené synonymá *stopka* (*stopok, stupka, s'epka, s'apka*), *stonka; kostrnka, kostrnok; chvosťik, kopinok/ek; kontek, ogonek* (porov. ASJ 4, Komentáre, s. 66). F. Buffa v Slovníku šarišských nárečí (ďalej SŠN) dokladá podobu *korenek* z oblasti severošarišských nárečí takisto aj vo význame „stopka na jablku“.

V HSSJ významová štruktúra hesla *koreň* zahŕňa aj významy, ktoré SSN spracúva už iba v rámci ustálených spojení a frazeológie. Ako štvrtý v štruktúre hesla je význam „základ, podstata“. Koreň je v istom zmysle základom celej rastliny, jej pôvodom, upevňuje ju v pôde a živí ju. To, že dôležitý je pôvod, potvrdzuje aj frazéma, ktorú zachytil F. Buffa v SŠN. Veď nenadarmo sa v šarišských nárečiach vraví *jaki koreň, taki strom, jaki murar, taki dom* (Buffa, heslo *dom*, s. 58). Pri Humennom vravia to isté, ale inak: *jake*

koreňe, take našeňe a na západnom Slovensku v Bošáci (o. Trenčín) nám pripomenú *jakí koreň, takí fús*. Tu sa nám ukazuje, že nie je fúz ako fúz. *Fúzi* alebo aj *fázi* sú aj drobné (povrchové) korene viniča, môžu to byť aj viničné výhonky.

Základ rastliny je koreň, ale ako je to so základom rodu, rodiny? Niekde veria, že *muž koreň – žena rod* (Záturecký, I/489). V Podkoniciach (o. Banská Bystrica) je za základ rodiny považovaná matka, ako tam vravia *maťi – koreň zlaťi*.

No nie každý základ je zlatým stĺpom, na ktorý sa možno spoľahnúť. Niekto je napríklad *huncúd ot koreňa* (Lukáčovce, o. Hlohovec), iný je *zloďej ot koreňa* (Horná Lehota, o. Dolný Kubín), ďalší je *zbojníg ot korena* (Kameňany, o. Revúca) alebo dokonca *bitang ot koreňa* (Dlhá Lúka, o. Bardejov). V šarišských nárečiach sa stretne aj s vyjadrením, *keľo huncutoh jest, ta un jim koreň* – je to ten najväčší huncúd.

Hutoria, že u Baňskim koreň hadom (Vranov) – je tam miesto ich pôvodného a veľkého výskytu. Pri hľadaní príčiny nevráživosti, pôvodcu nezhôd, roztržiek, zvady, musíme odhaliť *koriň hrichu* (Klokočov, o. Čadca). Vtedy chceme *prizdz na koreň veci* (Brezina, o. Trebišov) – zistiť podstatu, príčinu.

„*Já vám poviem šetko ot korenä o tej čiernej panej z Likavskieho zámku,*“ sľuboval rozprávač z Valaskej Dubovej (o. Dolný Kubín). Povedať *šetko ot korenä* značí od samého začiatku, veľmi dôkladne. Aj keď sa niečo *vivrátí ot korena* (Kociha, o. Rimavská Sobota), tak je to úplne, celkom vyvrátené.

Na rozvrátenie života, na jeho úplné zničenie až do základov máme dosť dokladov. V Prešove spomínali: *V dzevetnastim roku nam vojaci do koreňa chižu vipal'ili, ta zme zostali džadzi*. Nielen vojna, ale aj prírodné katastrofy a požiare vedia z ľudí urobiť žobrakov. Napríklad keď *cala rodzina shorela do koreňa, ostali zme bes šickoho* (Margecany, o. Gelnica). V Šariši sa mohlo stať, že *hrad ubil šicko do koreňa*. To značilo, že ľadovec úplne všetko zničil a z úrody nič nebude. Niektorí sa nevedeli opanovať a používali na uisťovanie o svojej pravde zaklínanie sa, ako to dokladá vo svojej publikácii Zo severošarišskej frazeológie F. Buffa: *Ňeh mi chiža zhorí do koreňa (keď ňeutoru pravdu)*. Hoci s takýmto niečím si nehodno zahrávať, lebo *bida a trapeňe maju mocne koreňe* (Dlhá Lúka, o. Bardejov) a tie veru tak ľahko nevymiznú. Oveľa lepšie je pre človeka,

ak sa o ňom hovorí, že *má dobrí koreň* (Lapáš, okres Nitra), ten je zdravý a dožíva sa vysokého veku.

HSSJ spracúva aj význam „ľudský rod, pokolenie, plemeno“. Takže možno iba súhlasiť, že dobré je aj to, keď niekto *je zo zdravého/dobrého koreňa* (Návojevce, o. Topoľčany) alebo *pochodzí z dobrého koreňa* (Studenec, o. Levoča) – čiže je z húževnatého, zdravého, poctivého rodu. Ak bol však niekto nepoctivý a zlý, nejakým závažným spôsobom ublížil inému človeku, mohol vzbudiť negatívne vášne, ktoré sa prejavili až preklínaním celého jeho rodu: *Bodaj mu bú ešče aj koren zahinú!* (Brusník, o. Revúca) – predkovia, celý rod; alebo pri drobnejších priestupkoch dostal o niečo miernejšie napomenutie: *Ej, ces tvoji koreň, čos to spravev!* (Veľké Bielice, o. Topoľčany).

Stávalo sa i to, že nejaký rod vyhynul či už nešťastiami, alebo bezdetnosťou. Vtedy sa konštatovalo, že *nezostalo po nich ani koreňa* (Záturecký, I/656). Iným rodinám a rodom sa darilo, na nejakom mieste *pustili korene* (Lukáčovce, o. Hlohovec), alebo tam *zapuščili poriadni koreni* (Brezina, o. Trebišov) – teda sa na tom mieste usadili, udomácnili sa tam. Po nejakých generáciách sa už ako pôvodní obyvatelia hrdili: *Já som koren ottáto* (Rakovice, o. Piešťany). Alebo vraveli: *Šag aj jeho dedo, koren, prekoren tu bivali* (Lukáčovce, o. Hlohovec) – celý rod už odpradáva bol usadený na tom istom mieste. Jednoducho sa pôvodné rody, rodiny rozoznávali, tie *staré korene v d'ed'ine* (Malá Čausa, o. Prievidza). A o prišielcoch sa vedelo, že *jejih rod má indze korene* (Brestovany, o. Trnava). Prihodilo sa, že domáci i tvrdsie povedali prísťahovalcom: *Ja tu koreň, prakoreň, a ty priš!//Ja tu koreň-prakoreň, a ty skaderuka-skadenoha!* (Záturecký, IV/2). Pri takej reči postihnutí možno túžili byť radšej hluchí, nevedno, či ako peň, ako tetrov, ako kanón, ako motyka, alebo rovno *hluchi jak koreň* (Dlhá Lúka, o. Bardejov).

Slovo *koreň* je na celom území Slovenska (smelo môžeme tento areál rozšíriť nielen na všetky slovanské jazyky) súčasťou mnohých dvojslovných názvov rastlín. Táto bohatá problematika si však zaslúži samostatné spracovanie.

LITERATÚRA

Archívne fondy a kartotéky nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV v Bratislave.

- Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy. Zost. A. Habovštiak. Bratislava: Veda 1984. 368 s. (+ vyplnené dotazníky a pracovné mapy)
- BUFFA, F.: Slovník šarišských nářečí. Prešov: Náuka 2004. 350 s.
- BUFFA, F.: Zo severošarišskej frazeológie. Bratislava: Veda 1994. 172 s.
- DVORNICKÁ, Ľubica: Ľudové názvy niektorých rastlín s komponentom koreň v slovenských nárečiach. In: Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii. Philologica. 72. Bratislava: Univerzita Komenského 2013, s. 105 – 120.
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 1. Bratislava: Veda 1995. 448 s.
- Historický slovník slovenského jazyka. 1 – 7. Red. M. Majtán et. al. Bratislava: Veda 1991 – 2008.
- Slovník slovenských nářečí. 1. – 2. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994, 2006.
- ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Bratislava. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1965. 396 s.

ROZLIČNOSTI

Mačkář, mačkofil, mačkomil

M. Považaj sa v príspevku *Jednoslovné pomenovania chovateľa mačiek a milovníka mačiek* (Kultúra slova, 2014, č. 1, s. 36 – 38) zaoberá novými, dosiaľ lexikograficky nezachytenými slovami označujúcimi chovateľa a milovníka mačiek *mačkář*, *mačičkář* a ich derivátmi *mačkářka*, *mačkářsky*, *mačkářstvo*; *mačičkářka*, *mačičkářsky*. Usúvzťažňuje ich s takými pomenovaniami, ako *psičkář/psičkar* „kto chová psa alebo psov, kto má rád psy“ a *koničkář* „kto má záujem o kone“ (Krátky slovník slovenského jazyka, 1997; ďalej KSSJ), „kto sa venuje práci s koňmi, okolo koní, koniar; kto má rád kone, dostihy a jazdecký šport vôbec“ (Slovník súčasného slovenského jazyka, H – L, 2011; ďalej SSSJ 2), s ich prechýlenými podobami a vzťahovými prídavnými menami *psičkářka/psičkarka*, *psičkářsky/psičkarský*; *koničkářka*, *koničkářsky*, ktoré sú už spracované v KSSJ (*koničkář* a odvodeniny aj v SSSJ 2) i v Pravidlách slovenského pravopisu (2000). V našom príspevku chceme upozorniť na ďalšie výrazy, ktorými sa v súčasnom jazyku pomenúva milovník mačiek. Sú to výrazy *mačkofil* a *mačkomil*, ktoré sa vyskytujú predovšetkým v blogoch a na internetových diskusných fórach, v internetových magazínoch a na webových stránkach združení venujúcich sa opusteným a týraným mačkám.

Slová *mačkofil* a *mačkomil* sú zloženiny. Kompozitum *mačkofil* môžeme zaradiť do skupiny zložených slov zakončených na grécky sufixoid *-fil* s významom „priateľ, obdivovateľ niekoho, niečoho, milujúci niekoho, niečo“ (Slovník súčasného slovenského jazyka, A – G, 2006; ďalej SSSJ 1). V prvej časti, ku ktorej sa sufixoid *-fil* pripája hláskou *-o-*, je základ slova pomenúvajúceho toho alebo to, kto alebo čo je objektom náklonnosti, napr. *frankofil* „priateľ, obdivovateľ Francúzov a všetkého francúzskeho“, *anglofil* „priateľ, obdivovateľ Angličanov a všetkého anglického“, *audiofil* „milovník kvalitného záznamu a reprodukcie zvuku, najmä hudby“, *bibliofil* „zberateľ bibliofilii, vzácných kníh, knihomil“ (SSSJ 1). *Mačkofil* je teda človek, ktorý má rád, ktorý miluje mačky. Ponúkame niekoľko ukážok s týmto výrazom:

Ja sa zaradujem k **mačkofilom** a najradšej mám naše Pivo [meno mačky]. – Dobrodinec („**mačkofil**“) vysypal mačkám na chodník granuly a cice si pochutnávajú. – Aj tí najzarytejší **mačkofili** musia uznať, že mačky proste milujú svoju nezávislosť. – Trh nám vychádza v ústrety, a hoci v našich podmienkach až tak nie, v zahraničí si „**mačkofilovia**“ prídu skutočne na svoje. Neprekvapí, že aj slovo **mačkofil** má svoju prechýlenú podobu, a to **mačkofilka**: Si **mačkofilka** ako ja?! – My **mačkofilky** to máme jednoduché – stačí vidieť niečo s predponou „cica“ a výrobok je náš. – Som rada, že som našla spriaznenú **mačkofilku**. – ... po pár e-mailoch zistila, že som rovnaká **mačkofilka** ako ona. Slovo **mačkofil** niekedy zastupuje príslušníčku ženského pohlavia: Som zažratý **mačkofil** a vždy som chcela veľa mačičiek.

Niekoľko dokladov sa vyskytuje na vzťahové prídavné meno **mačkofilný** s významom „milujúci mačku, mačky“: Zhruba týždeň som sa potuloval po mestskej časti Trnávka v Bratislave, kým si ma všimla jedna **mačkofilná** teta Miška a chodila ma kŕmiť. – Sestra je z čelade „**mačkofilných**“... – Sedela si v detstve so mnou na orechu u dedka v Košútoch a mali sme **mačkofilnú** debatu.

Druhé zložené slovo **mačkomil** označuje človeka s vrúcnyim vzťahom k mačkám významovo priehľadnou druhou časťou *-mil*, ktorá súvisí s časťou *-milný*, t. j. majúci rád, milujúci, a to s prídavným menom *milý* (porov. Etymologický slovník slovenčiny, 2016, s. 360). Časť *-mil* funguje ako sufixoid a významovo zodpovedá lat. *-fil*, porov. *ľudomil* „kto má rád ľudí, dobrodinec“, *rodomil* „kto cíti alebo prejavuje lásku k vlasti, k národu, vlastenec, národovec“, *staromil* „milovník, obdivovateľ starých vecí“. Slovo **mačkomil** sa vyskytuje napr. v takýchto výpovediach: Dekoračné vankúšiky potešia každého **mačkomila**. – Paťko a Paťka sa tešia na šťastnú budúcnosť u **mačkomilov**. – Ahojte, alergickí aj nealergickí **mačkomilovia**! – Milí mačkári, **mačkofilovia** a dobrí ľudia, nesmierne oceňujem úsilie všetkých, ktorí... venujete svoj čas, prostriedky a sily pre opustené, utýrané, nechcené a inak znevýhodnené mačičky bez domova. – **Mačkomili**, neváhajte si adoptovať hendikepovanú micku. – Prajem všetkým **mačkomilom** a účastníkom tohto fóra šťastné a veselé Vianoce... Od slova **mačkomil** je utvorená ženská podoba **mačkomilka**: Víktor [kocúr] mal šťastie, keď na svojich potulkách stretol „**mačkomilku**“. – Pani je **mačkomilka** a prikrmuje tam mačky, ktoré tam žijú.

Pokiaľ ide o prídavné meno, v internetových zdrojoch nachádzame až tri podoby, a to **mačkomilný**, **mačkomilý** a zriedkavo i adjektívum **mačkomil-**

ský. Najčastejšie je prídavné meno *mačkomilný*: *Túlala sa po ulici a ujali sa jej deti z mačkomilnej rodiny.* – *Miško sa narodil a vyrástol v US Steele, kde sa o neho starali mačkomilní pracovníci železiarní.* – *Fešák Archie sa potuloval po Pezinku, až kým nenarazil na mačkomilnú dušu, s ktorou sa rozhodol pokračovať v ceste priamo k nej domov.* – *Prežiť jej tu pomohla skupina „mačkomilných“ ľudí, ktorým jej osud nebol ľahostajný.* Pri podstatnom mene *mačkomil* a adjektíve *mačkomilný* sa dá uvažovať o vzájomnej motivácii pri odvodzovaní, a to v smere podstatné meno → prídavné meno (*mačkomil* → *mačkomilný*) i opačne (*mačkomilný* → *mačkomil*). Prídavné meno *mačkomilný* je synonymom adjektíva *mačkofilný*.

Adjektíva *mačkomilý* a *mačkomilský* sú zriedkavejšie. Podoba *mačkomilý* mohla vzniknúť nesystémovo pridaním prípony *-ý* k podstatnému menu *mačkomil* alebo pripojením adjektíva *milý* k slovnému základu *mačk-* rozšírenému o spájaciu hlásku *o*. V tomto druhom prípade podoba *mačkomilý* pripomína kompozitum *bohumilý*, porov. *bohu-milý* „dobrý, šľachetný“, doslova „milý Bohu“ – *mačko-milý* „milý mačke“, hoci slovotvorne tu ide o inú štruktúru: *bohu-* (tvar datívu od slova *Boh* s pravopisnou zmenou v adjektíve) + *milý* – *mačk-o-* + *milý*. Význam prídavného mena *mačkomilý* by teda mal byť „(z pozície mačky) ktorý je milý mačke, mačkám“, a nie „(o človeku) ktorý miluje mačku, mačky“, ako je to pri adjektíve *mačkomilný*. Jeho použitie v nasledujúcich výpovediach je preto chybné: *Bola [výstava] naozaj veľká, výborne organizovaná a plná mačiek a mačkomilých ľudí.* – *Oblíbený kamenný a internetový obchod z Bratislavy pripravil pre svojich mačkomilých klientov zaujímavú týždňovú akciu.* – *V Británii je uznávanou „mačkomilou“ osobnosťou i odbornou autoritou.* – *Podľa samotného názvu by možno niekoho napadlo, že pôjde o „mačkomilý“ článok, plný ód na tieto úžasné stvorenia.*

Na podobu *mačkomilský* sme na internete našli iba niekoľko dokladov, a to takmer výlučne v spojení so slovom *domov*: *Čoko ostane navždy takáto maličká a potrebuje svoj mačkomilský domov.* – *Hľadáme mu vhodný mačkomilský domov.* – *Liz je iba do dobrých mačkomilských rúk.* Prídavné meno *mačkomilský* je pravidelne utvorené od podstatného mena *mačkomil* príponou *-ský* a má význam „sledujúci dobro mačky, mačiek; typický pre mačkomila“. Ojedinele sa vyskytujúce výrazy *mačkofília*, *mačkomilstvo* označujú lásku k mačkám: *Celkom úspešne som totiž nainžkovala širokú rodinu „mačkofiliou“ a kadekto*

vrátane kamarátov odrazu chcel Eliškinho potomka. – Ideálne by bolo, keby si aj ty bol postihnutý **mačkomilstvom**, a teda ma chápal v tejto „úchylke“.

Slová *mačkofil* i *mačkomil* majú v nominatívne množného čísla príponu *-i* (*mačkofili*, *mačkomili*) aj *-ovia* (*mačkofilovia*, *mačkomilovia*). Táto variantnosť je pre mužské osobné podstatné mená zakončené na *-fil* a pre niektoré mužské substantíva na *-mil* typická, porov. *frankofil* – *frankofili/frankofilovia*, *anglofil* – *anglofili/anglofilovia*, *rusofil* – *rusofili/rusofilovia*, *audiofil* – *audiofili/audiofilovia*, *bibliofil* – *bibliofili/bibliofilovia*; *ľudomil* – *ľudomili/ľudomilovia*, *staromil* – *staromili/staromilovia*, *bogomil* – *bogomili/bogomilovia*.

Na rozdiel od výrazov *mačkár*; *mačičkár*, ktoré označujú človeka, čo chová mačku, mačky, alebo človeka, čo má rád mačky, prípadne oboje, slová *mačkofil*, *mačkomil* pomenávajú priamo, explicitne človeka so silným citovým vzťahom k mačkám, ktorý nemusí byť chovateľom mačky (mačiek). Kým slová *mačkár*, *mačičkár* a ich odvodeniny *mačkárka*, *mačkársky*, *mačkárstvo*; *mačičkárka*, *mačičkársky* sú, ako konštatuje M. Považaj, neologizmy utvorené domácimi príponami *-ár*; *-árka*, *-ársky*, *-árstvo*, slovo *mačkofil* je kompozitum, ktoré vzniklo pripojením domáceho základu *mačk-* k cudziemu sufikoidu *-fil* podľa iných kompozít s týmto prevzatým sufikoidným formantom. Uplatnil sa tu princíp analogickej slovotvorby na základe jazykovej kreativity používateľov. Slovo *mačkofil* i jeho odvodeniny *mačkofilka*, *mačkofilný*, *mačkofilia* majú charakter okazionalizmov. Rovnakú charakteristiku možno prisúdiť slovám *mačkomil*, *mačkomilka*, *mačkomilný*. Zápis týchto slov s úvodzovkami signalizuje, že autori výpovedí pociťujú ich príznakovosť.

Na záver uvedieme niekoľko dokladov na okazionalizmy *psofil*, *psíčkofil*, *psomil*, *psíčkomil* i *koňofilka*, ktoré ukazujú, že slovotvorný model pomenovaní milovníkov zvierat pomocou sufikoidov *-fil* a *-mil* má svoj potenciál: *Väčšinou sa ľudia delia na mačkofilov a psofilov, ale ja to mám spojené. – Vždy som bola psofil. – Nikdy by som si nepomyslela, že mi cicuch tak pomotá hlavu, mne, ťažkému „psofilovi“.* – *Ste zarytý „psíčkofil“, ale čas a priestor vám nedovoľuje mať domáceho miláčika? – Mám na rozdiel od niektorých psomilov dobrý vkus. – Cestou zo zastávky autobusu som sa, ako sa patrí na dobre vychovaného psíčkomila, prihovorela každému psovi za plotom. – Gabka sa ako totálna koňofilka, samozrejme, teší, mne je teplo. – Som „ľudomil a zvieratkomil“, hlavne „psíčkomil“.*

Silvia Duchková

SPRÁVY A POSUDKY

Milá knižka o „neslovníkových“ slověch

[Wörter, die es vermutlich nie in den Duden schaffen werden. Red. Iris Glahn. Berlin: Dudenverlag 2014. 80 s. ISBN 978-3-411-71129-1.]

Slovo *Duden* použité v názve publikácie *Slová, ktoré sa pravdepodobne nikdy nedostanú do Dudena* sa vzťahuje na klasický pravopisný slovník nemeckého jazyka pomenovaný podľa nemeckého filológa Konrada Dudena (1829 – 1911), ktorý prvýkrát vydal svoju pravopisnú slovníkovú príručku v r. 1880. Za Dudenovho života vyšlo toto dielo spolu v ôsmich vydaniach, počas ktorých sa priebežne dopĺňalo a upravovalo; na príprave 7. vydania (1902) sa už okrem K. Dudena podieľali aj ďalší redaktori. Po Dudenovej smrti pripravil tento redakčný kolektív aj 9. vydanie slovníka (1915). V jeho názve bolo prvýkrát použité meno Duden, ktoré sa takto stalo oficiálnym označením slovníka, ktorý vychádzal aj neskôr v relatívne pravidelných aktualizovaných vydaniach. Nateraz posledné – 26., prepracované a rozšírené – vydanie tohto lexikografického diela (pod názvom *Duden – Die deutsche Rechtschreibung*) vyšlo v r. 2013. Dodajme, že označenie Duden nesie okrem pravopisného slovníka aj množstvo ďalších slovníkových diel a jazykových príručiek, ktorých prehľad prekračuje tematický rámec nášho príspevku; bližšie informácie o nich možno získať na stránke www.duden.de.¹

Na prípravu aktualizovaných vydání pravopisného Dudena zaujímavým spôsobom nadväzuje aj recenzovaná publikácia.

¹ V nemeckom jazykovom priestore sa slovo *Duden* používa aj ako neoficiálne označenie pre pravopisné príručky vo všeobecnosti (porov. s. 20), v slovníkoch zostavených redakciou Dudena však príslušná heslová stať chýba. Dôvodom je fakt, že ide (podobne ako pri názvoch Adidas či Milka) o ochrannú známku: „Nie každý, kto vyrába športovú obuv, ju môže predávať ako obuv značky Adidas, nie každá čokoládovňa smie nazvať svoje výrobky Milka a názov Duden smú niesť výlučne slovníky, ktoré vychádzajú vo vydavateľstve Dudenverlag“ (s. 21).

Autori stručného predslavu k nej (s. 5 – 6) pripomínajú, že úvod k pravopisnému Dudenu obsahuje i samostatnú kapitolu s názvom *Výber heslových výrazov*. Ich selekcia je nevyhnutná, keďže „nijaký slovník nemôže plne zachytiť slovnú zásobu nejakého živého jazyka“ (s. 5); ako kategórie slov, ktorých zaradenie do pravopisného slovníka môže spôsobovať problémy, autori uvádzajú oblastné a nárečové výrazy, zloženiny (slová utvorené skladaním ako slovotvorným postupom, ktorý je v nemčine osobitne produktívny), výrazy existujúce výlučne v terminologických sústavách a pod., okazionalizmy či produkty jazykovej hry.

Spomenuté 26. vydanie pravopisného Dudena obsahuje okolo 140-tisíc slov, ale „v obrovských, počítačovo spracovaných textových zbierkach redakcie Dudena“ (s. 6) – akiste sa tu myslia reprezentatívne korpusové databázy – sa ich vyskytuje až okolo 10 miliónov. Autori publikácie v tejto súvislosti upozorňujú, že počet slov, ktoré sa nedostali do pravopisného Dudena, je oveľa vyšší ako počet slov v ňom obsiahnutých; do slovníka možno totiž zaradiť iba to, čo sa už etablovalo v jazykovej praxi veľkého počtu používateľov jazyka.

Podnetom na prípravu recenzovanej publikácie sa stal fakt, že do redakcie slovníka pravidelne prichádzajú listy a maily, „ktorých odosielatelia navrhujú slová, aké by podľa ich názoru mali byť okamžite zaradené do Dudena“ (s. 5). Niektoré z nich majú na to veľmi slabé vyhliadky (ide najmä o „slová, ktoré si ľudia vymyslia s cieľom zaplniť nimi pociťovanú medzeru v nemčine“), mnohé navrhované výrazy sú však „pekné, zaujímavé či originálne“ (tamže), a preto si zaslúžia, aby boli – aspoň výberovo – zverejnené.

Vlastné jadro publikácie (s. 7 – 80) tvorí slovníček takýchto výrazov, zahŕňajúci takmer 70 hesiel. Jednotlivé heslové state zväčša obsahujú autentické (anonymizované) texty zaslaných podnetov, občas aj faksimile pôvodných listov (najmä pri rukou písaných návrhoch, porov. heslá *Anrufaufnehmer, kruschen, raumlos* a i.), čo publikáciu nepochybne oživuje či zatraktívňuje z grafického hľadiska. Niekedy sa uvádza len stručnejšie heslo obsahujúce navrhovaný výraz a jeho „opis“ (Beschreibung), ktorý nemusí prinášať iba výklad významu, ale môže aj vysvetľovať okolnosti, aké viedli pisateľa k predkladanému návrhu (*betummelt, Brony* a i.).

V niektorých prípadoch sa zostavovatelia publikácie obmedzili len na publikovanie návrhu, pričom zrejme predpokladali, že čitateľ si naň sám utvorí vlastný názor; inokedy za návrhom nasleduje časť označená ako

Komentár redakcie Dudena, prinášajúca príslušné odborné vyjadrenie. Namiesto komentára môže byť zverejnená aj doslovná odpoveď, ktorú redakcia zaslala navrhovateľovi. – State venované časti heslových výrazov (*Akquise, Ganznuss, mensch* a i.) majú podtitul *Príbeh z redakcie Dudena*; takéto heslá tvorí súvislý odborný výklad o príslušnom slove.

Materiál obsiahnutý v publikácii možno rozdeliť do viacerých skupín. Najzaujímavejšie sú azda prípady, keď si pisatelia uvedomujú existenciu akejsi „sémantickej medzery“ v nemčine (porov. aj s. 69), resp. pojmu, pre ktorý tento jazyk nemá adekvátne lexikálne vyjadrenie. Tak napr. žiačku tretieho ročníka základnej školy zaujímalo, ako pomenovať človeka, ktorý nie je smädný: zatiaľ čo popri nemeckom *hungrig* „hladný“ existuje aj protikladné *satt* „sýty“, významovo blízke *durstig* „smädný“ nemá takýto náprotivok. „Môžete azda vymyslieť nejaké slovo?“ pýtala sa osemročná Klara M. v roku 2013. Iný, už dospelý pisateľ navrhol v tejto súvislosti výraz *tiss*, v prospech takéhoto riešenia však neuviedol nijaké argumenty. – Redakcia v svojom komentári pripomenula, že o odstránenie zmienenej medzery v nemeckej lexicke sa už v minulosti pokúšali niektorí predstavitelia umeleckej sféry, ktorí navrhovali slová ako *storp* (začiatkom 30. rokov 20. stor.) či *schmöll* (60. – 70. roky 20. stor.). Oddelenie vydavateľstva Dudenverlag pre styk s verejnosťou v r. 1999 dokonca vypísalo súťaž o najvhodnejší výraz s príslušným významom, v rámci ktorej redakcia Dudena dostala okolo 50-tisíc odpovedí. Väčšina pisateľov navrhovala slovo *sitt*, utvorené zrejme analogicky podľa *satt* „sýty“; ako pozoruhodné redakcia označila aj skratkové slová *nimedu* (od *nicht mehr durstig* „už nie smädný“) a *dulo* (od *durstlos*, doslova „bezsmädový“), resp. i návrhy na významové prehodnotenie či rozšírenie významu slov *gewässert* „zavlažený“, *gelöscht* „uhasený“ či *abgefüllt* „(o nádobe) naplnený“. Nijaké z navrhovaných riešení sa však nezaužívalo až v takej miere, aby si zaslúžilo lexikografické spracovanie (porov. s. 71).

Problém chýbajúceho antonyma rezonuje aj v prípade navrhovaného adjektíva *untig* „nižšie uvedený, zmienený“ (súvzťažného s *unten* „dole“) ako náprotivku k *obig* „vyššie uvedený, zmienený“ (k *oben* „hore“). Redakcia v tejto súvislosti upozorňuje, že podobné medzery často existujú pri zložených slovách – napr. hovorová nemčina pozná výraz *Billigflieger* „nízkonákladová letecká spoločnosť“ (od *billig* „lacný“, *fliegen* „lietať“), chýba však protikladné **Teuerflieger* (od *teuer* „drahý“) a pod.

Iné návrhy súvisia s potrebou pomenovať novšie reálie. – Zaujímavá je napr. otázka, ako nazvať podlhovastý predmet, ktorým sa na pokladničnom páse oddeľuje nákup patriaci rôznym zákazníkom: v súvislosti s navrhovaným výrazom *Kundenwaretrennleiste* (doslova „lišta oddeľujúca zákaznícky tovar“) redakcia pripomína, že na internete možno nájsť doklady na rôzne označenia,² spomedzi ktorých sa presadzujú *Trennstab* „oddeľujúca palica“ a *Warentrenner* „oddeľovač tovaru“; tieto výrazy už boli zaradené aj do prapovisného Dudena. – Patria sem i výrazy zo sféry komunikačných technológií, ako sú navrhované slovesá *appsen* „komunikovať prostredníctvom aplikácie na mobilnom telefóne“ (od nem. *App* [äp], prevzatého z angl. *app* ako skrátenej formy za angl. *application* „aplikácia“) či *whats appen* „posielať správy z mobilného telefónu“, podľa komunikačnej aplikácie WhatsApp Messenger. – Svojskou reakciou na aktuálny vývin v tejto oblasti je návrh zloženého adjektíva *dummcool* ako atribútu mladej generácie, ktorá sa pod vplyvom televíznych seriálov pochybnej kvality a sociálnych sietí usiluje byť *cool*,³ pričom si neuvedomuje svoju intelektuálnu úroveň – odtiaľ navrhované spresňujúce určenie v podobe nem. *dumm* „hlúpy, sprostý, tupý“.

Časť uverejnených návrhov či dopytov odzrkadľuje aktuálne spoločenské dianie súvisiace s úsilím o rovnosť pohlaví. – Niektorí pisatelia majú výhrady voči používaniu substantíva *Mannschaft* „mužstvo“ v prípadoch, keď ide o skupinu osôb, ktorú tvoria aj (resp. iba) ženy: redakcia Dudena uvádza v tejto súvislosti etymologický výklad slova,⁴ pripomína však, že

² Napr. *Kassen-Dings* (doslova „pokladničné oné“ – podľa nášho názoru takéto označenie nemôže nesignalizovať určitú neistoť súvisiacu s pomenovaním zmienenej reálie), *Kaufprügel* „nákupová palica“ či skratkové slovo *Näkubi*, utvorené na základe nápisu *Nächster Kunde, bitte* „ďalší zákazník, prosím“, aký sa často objavuje na príslušnom predmete.

³ V súčasnej nemčine má anglicizmus *cool* významy „1. [vždy] zachovávať pokoj, nepodliehajúci strachu a nervozite, nedávajúci sa vyviest' z miery; chladný a nenútený, uvoľnený; 2. neskrývajúci v sebe nebezpečenstvo, nepredstavujúci riziko, spoľahlivý; 3. neposkytujúci dôvod na sťažnosť, plne vyhovujúci, v poriadku; 4. vo veľkej miere vzbudzujúci pozitívne emócie, zodpovedajúci predstave ideálu“; porov. Duden Online-Wörterbuch (online: <http://www.duden.de/worterbuch>, citované 27. marca 2017).

⁴ Nem. *Mannschaft* je doložené už v strednej hornej nemčine (*manschaft* „príslušníci panovníkovej družiny, lénici, vazali“); ide o pôvodné kolektívum od staro-, stredohornonemeckého *man* „človek“, ktoré sa stalo východiskom pre súčasné nemecké neurčité zámeno *man* (napr. *man sagt* „hovorí sa“, *man kann nie wissen* „človek nikdy nevie“, *man klingelt* „niekto zvoní“ a pod.), ako aj pre – graficky odlišené – substantívum *Mann* „muž“.

popri označení *Frauenmannschaft* „ženské športové mužstvo“ sa na pomenovanie takejto skupiny pozostávajúcej výlučne zo žien používa aj kolektívum *Frauschafft*, zachytené i v najnovšom vydaní pravopisného Dudena, kde sa hodnotí ako zriedkavý výraz. – Námietky vzbudzuje aj neurčité zámeno *man* (porov. pozn. č. 4), ktoré časti používateľov nevyhovuje pre zjavnú súvislosť so substantívom *Mann* „muž“; alternatívne *frau* (od *Frau* „žena, pani“) je tu sotva vhodným riešením, keďže sa používa (často žartovne) vo význame „ženy (mn. č.)“, a nie v požadovanom rodovo neutrálnom význame (s. 51). – Istý pisateľ sa pokúsil nájsť východisko z tejto situácie zavedením nového neurčitého zámena *mensch*, ktoré utvoril na základe substantíva *Mensch* „človek“. Takáto úvaha je akiste menej radikálna ako žiadosť „vyčiarknuť slovo *man*... zo slovnej zásoby nemeckého jazyka“ (s. 24), sprevádzaná návrhom nahradiť ho niektorým z bližšie nezdôvodnených novotvarov *fram*, *jen* či *jam*. – V úsilí o formálnu jazykovú emancipáciu nezaostávajú ani muži, niekedy vykonávajúci aj tradičné ženské povolania; preto neprekvapuje návrh zaviesť okrem feminína *Hebamme* „pôrodná asistentka“ aj maskulínium *Hebammer*. Redakcia pripomína, že problém bol už vyriešený, nie však na lingvistickej pôde: v Nemecku sa používa slovo *Entbindungspfleger*, doslova „pôrodný ošetrovateľ“ (ako oficiálny názov príslušného študijného odboru zavedený v r. 1987), zatiaľ čo podľa rozhodnutia rakúskych úradov sa feminínom *Hebamme* označujú aj mužskí predstavitelia tejto profesie.

Do kategórie návrhov na odstránenie zmienených sémantických medzier (pociťovaných zrejme už iba na individuálnej úrovni) možno zaradiť aj substantíva *Enkelvater* „vnukov otec“ a *Enkelinvater* „vnučkin otec“, navrhované ako východisko v situáciách, keď vnuča pochádza zo zväzku ženy s nemanželským partnerom, ktorého jej rodičia nemôžu podľa pisateľa považovať za zaťa (*Schwiegersohn*). – Iný navrhovateľ sa prihovára za zavedenie výrazu *Zerklautern* ako označenia najvyššieho stupňa zničenosti, „keď bol predtým existujúci predmet natoľko zničený (*zerstört*), že po ňom už nič nezostalo, iba spomienka“ (s. 79).

Viaceré podnety sú motivované úsilím o akési „náležité“ (presnejšie, jednoznačnejšie, výstižnejšie a pod.) pomenovanie nejakého javu, pričom pisatelia zároveň vyslovujú rôzne výhrady voči už existujúcim a všeobecne zaužívaným výrazom. – Napr. slovu *Anrufbeantworter* (doslova „odpovedač

na volania“) ako pomenovaniu pre telefónny záznamník údajne chýba dosta-
točná logika (porov. s. 8), keďže toto zariadenie na volania neodpovedá, len
ich zaznamenáva; vhodnejšie by bolo *Anrufaufnehmer*, čiže „zaznamenávač
volaní“.⁵ – „Nesprávny“ (s. 28) má byť aj výraz *Geburtstag* „narodeniny“
(*Geburt* „narodenie“, *Tag* „deň“), namiesto ktorého je potrebné používať
zloženinu *Geburtsjahrestag* („výročie [*Jahrestag*] narodenia“). – Nemčine
vraj chýba „jednoduché a výstižné sloveso“ (s. 12) označujúce sledovanie
televízie, pričom navrhovaný novotvar *bienseln* „sa vyslovuje ľahko a bez
komplikaácií, vďaka svojej dvojslabičnosti je podstatne kratší ako *fernsehen*
alebo *Fernsehen schauen* [obidvoje znamená „pozerať televíziu“ – L. K.]
a prispôsobuje sa potrebe obyvateľstva používať na označenie vecí z každo-
denného života jednoduché a pregnantné výrazy“ (tamže). – Príslovka
vorvorgestern „pred troma dňami“ (doslova „predpredvčekom“) je z hľadiska
slovotvornej štruktúry príliš nákladná (porov. s. 19), pisateľ namiesto nej
používa slovo *drittgestern* (*dritt-* „troj-“, *gestern* „včera“), ktoré je „krátke
a dobré“ (tamže).

Pri tvorbe navrhovaných výrazov sa často využívajú rôzne analógie.
– Odvolávajú sa na slovo *Gebüsch* „krovie“ ako kolektívum k *Busch* „ker“,
pisateľka si na základe nem. *Baum* „strom“ vytvorila kolektívum *Gebäum*
„skupina dvoch alebo viacerých stromov“. Redakcia ju informovala, že ten-
to výraz možno nájsť už v slovníkových príručkách z 19. stor., vzhľadom
na zriedkavé používanie slova v súčasnom jazyku však nie je opodstatnené
jeho zaradenie do Dudena. – *Carnetarier* „kto sa živí (prevažne) živočíšnou
alebo mäsovou stravou“ bolo nepochybne utvorené podľa slova *Vegetarier*
„vegetarián“; začiatočné *Carn-* je podľa lat. *carō*, gen. *carnis* „mäso“. –
Popri adjektíve *fußläufig* „dosiahnuteľný chôdzou“ (údajne o vzdialenos-
tiach v rámci stavenísk; od *Fuß* „noha“ a *laufen* „bežať“) bolo navrhnuté aj
radfahrig „dosiahnuteľný na bicykli“, od *Rad* „bicykel“ a *fahren* „viezť sa,
ísť (dopravným prostriedkom)“. – Výraz *offensichtlich* „očividný, zrej-
mý; očividne, zrejme“ (od *offen* „otvorený“, *Sicht* „výhľad, dohľad, viditeľnosť“)
poslúžil ako inšpirácia pre návrh analogických adjektív typu *offenriechlich*
(od *riechen* „voňať“) či *offenhörlich* (od *hören* „počuť“), ktorými by sa mali
adekvátne vyjadrovať príslušné zmyslové vnemy.

⁵ K motivácii pomenovania porov. slovenské *záznamník*.

Osobitnú kategóriu tvoria slová utvorené kontamináciou, t. j. skrížením existujúcich výrazov: *Schwachfug* od významovo blízkych výrazov *Schwachsinn* „slabomyseľnosť“ a *Unfug* „hlúposť, nezmysel“; *posimistisch* ako adjektívum vyjadrujúce pozitívne hodnotenie niečoho sprevádzané optimistickým pohľadom do budúcnosti (*positiv* „pozitívny“ × *optimistisch* „optimistický“); *reformunden* „vnucovať občanom reformu, akú nechcú ani nepotrebnú“ (*Reform* „reforma“ × *bevormunden* „poručníkovať niekomu“) či *schnieseln* ako označenie špecifického meteorologického úkazu (*schneien* „snežiť“ × *nieseln* „mrholiť, poprčať“) – redakcia konštatuje, že takéto sloveso sa príležitostne objavuje aj u iných používateľov, a hoci je zatiaľ doložené len zriedkavo, treba sledovať jeho ďalší vývin (porov. s. 63).

Špecifickú dimenziu jazykovej kreativity predstavujú výrazy, ktoré utvorili detskí používatelia nemčiny: sloveso *lupen* „prezerať pomocou lupy (*Lupe*)“;⁶ adjektívum *raumlos*, doslova „nemajúci priestor“, o žiakoch, ktorí nemajú vlastnú učebňu (*Klassenraum*, t. j. „priestor pre triedu“), ale aj vo vzťahu k nekonečnému, priestorovo neohraničenému vesmíru; zloženiny *hochscheu* „kto má strach z výšky“ (*hoch* „vysoký“, *scheu* „bojazlivý, plachý“) či dokonca *Ichdu*, *Duich* (*ich* „ja“, *du* „ty“) – pri hľadaní odpovede na filozofickú otázku „Kto som?“ dospeli jedenásťročné deti k záveru, že „ja“ je možné len vďaka vymedzeniu voči „ty“, čo by sa vraj malo zohľadniť aj v slovníku.

Do Dudena sa pravdepodobne nedostanú ani nasledujúce výrazy patriace do kategórií zmienovaných v úvode k publikácii (porov. vyššie):

1. oblastné a nárečové výrazy – *Sauhonig* (doslova „prasací med“), pomenovanie kulinárskej špeciality zhotovovanej v spolokovej krajine Hesensko tepelnou úpravou čerstvej bravčovej krvi, či *derwegen* ako častica, ktorá v nárečiach juhovýchodného Durínska signalizuje nečakaný dej s pozitívnym výsledkom;

2. zložené slová – *Generationskomik* „generačná komika“ (o situáciách vnímaných ako komické príslušníkmi rovnakej generácie) či *Kragenbrand* „poranenie na krku spôsobené príliš tesným golierom na košeli“ (*Kragen* „golier“, *Brand* „požiar; lek. odumieranie tkanivových buniek“);

⁶ Adekvátnym slovenským ekvivalentom by tu mohlo byť *lupovať*.

3. špecializovaná lexika, resp. terminológia z rôznych oblastí – *Schmähkritik*,⁷ doslova „hanlivá kritika“ (v právnickom jazyku), či *mitangeln* „spoločne (mit-) chytať ryby na udicu (angeln)“ (používané v sfére rekreačného rybárstva);

4. okazionalizmy, resp. produkty jazykovej hry – napr. príslovka *vielvielmals* utvorená expresívnym zdvojením prvej časti zloženého slova *vielmals* „mnohokrát“ (*viel* „mnoho, veľa“, *Mal* „raz“) a i.

V Dudene podľa všetkého nedôjde k rozšíreniu významovej štruktúry slovesa *durchziehen* „ťahat' cez niečo a pod.“, kde istému pisateľovi chýbal význam „vyfajčiť cigaretu alebo džoint“; do slovníka sa nedostane ani sloveso *zisseln* „triasť niekým; burcovať niekoho zo spánku; karhať; dotýkať sa (tela)“, používané údajne v komunikácii s deťmi. Sklamany asi zostane aj navrhovateľ, ktorý „už dlhé roky“ píše vyššie zmienený anglicizmus *cool* podľa zásad nemeckého pravopisu, čiže v podobe *kuhl*, a takéto písanie od neho prevzalo aj niekoľko kamarátov a kolegov: „Čo mám robiť, aby moje nádherné slovo dostalo šancu nebyť diskriminované ako pravopisná chyba a našlo si cestu na domáce lôžko nemeckého jazyka?“ (s. 44).

Na záver si dovoľujeme vysloviť názor, že táto neveľká knižka (formátu A6) je sympatickým dielkom, ktoré netradičným spôsobom predstavuje širšiemu publiku príslušný špecifický aspekt lexikografickej práce. Nad niektorými navrhovanými výrazmi sa možno akiste len pousmiať a vysloviť predpoklad, že – parafrázujúc názov publikácie – do Dudena sa asi naozaj nikdy nedostanú;⁸ aj ony však vydávajú svoje svedectvo o záujme verejnosti z nemeckého jazykového priestoru o svoj materinský jazyk, o potrebách tamjších jazykových používateľov a napokon aj o spoločenskej di-

⁷ V odbornom kontexte „vyjadrenie, pri ktorom už nie je v popredí výmena názorov v danej veci, ale hanobenie osoby“ (<https://de.wikipedia.org/wiki/Schmähkritik>, citované 10. marca 2017).

⁸ V tejto súvislosti považujeme za možné uviesť napr. substantíva *Clark-Gable-Bart* „veľmi úzke a tenké fúzy s malým odstupom od hornej pery“ (doslova „fúzy [na spôsob amerického herca] Clarka Gabla“), *Vaginalfachverkäuferin* („vaginálna odborná predavačka“ ako nediskriminujúce pomenovanie prostitútky), *Tellerrandbestauner* „kto sa nevie, resp. nechce vzdať obmedzeného pohľadu na niečo“ (doslova „obdivovateľ okraja na tanieri“, podľa frazeologizmu *über den Tellerrand blicken* (*schaufen*) „posudzovať niečo z vyššieho hľadiska, pozerat' sa za vlastný obmedzený obzor s cieľom niečo správne zhodnotiť“, v doslovnom preklade „pozerat' sa cez okraj taniera“) či *Restalkohollegasthenie* (zrejme o poruche čítania spôsobenej zostatkovým alkoholom), sloveso *lumamisieren* „spať na nafukovacom matraci“ (od *Luma* ako skrátenej formy slova *Luftmatratze*

menzii jazyka a jazykovedy, konkrétne lexikológie a lexikografie. Okrem jazykovedcov či filológov môže tento vydarený „neslovníkový“ slovníček zaujať i pokročilejších zahraničných záujemcov o nemecký jazyk, ktorým nepochybne poskytne milú a osviežujúcu lektúru.

Lubor Králik

„vzduchový, t. j. nafukovací matrac“) či adjektívum *sulidär*, ktoré jeho navrhovateľ používa, keď chce charakterizovať niečo, čo mu pripadá „ťažkopádne, nemotorné alebo ťarbavé“ (s. 68) – výraz si vytvoril na základe latinského zoologického termínu *Sulidae* „sulovité“, označujúceho čel'ad' morských vtákov, ktoré sa po súši údajne pohybujú len veľmi ťažkopádne.

SPYTOVALI STE SA

Názov „zázračnej“ palmy z Amazonky a jej plodov

Do jazykovej poradne JÚLEŠ SAV sme dostali otázku: „Chcela by som sa opýtať na slovo Açaí. V akom rode ho mám v slovenčine použiť v texte: Açaí a jeho/jej účinky?“

S názvom *açaí* sa v posledných rokoch stretávame v ponuke obchodov a predajcov zdravých potravín alebo v reklamách ako s pomenovaním (pre nás nového) druhu ovocia, z ktorého sa získava tmavočervená šťava plná vitamínov a antioxidantov. Rastlina, na ktorej takéto ovocie rastie, je štíhla palma pochádzajúca z dažďových pralesov Brazílie a jej odborný latinský názov je *Euterpe oleracea*. Keďže rastlina donedávna nemala slovenský botanický názov, začalo sa pre ňu aj v slovenčine používať pomenovanie *açaí* (s výslovnosťou [asají]) pochádzajúce z jazykov pôvodných obyvateľov Južnej Ameriky (Indiánov), ktoré sa v rozličných pravopisných podobách rozšírilo cez portugalčinu aj do iných jazykov (španielčiny, angličtiny, nemčiny atď.). Názvom *açaí* sa označuje nielen palma, ale aj jej plody, ktoré sa stali obľúbenými nielen v Brazílii, ale na celom svete. Sú to lahodné čierňofialové bobule s príjemnou chuťou, ale aj s vysokým obsahom vitamínov a antioxidantov. Na konzumáciu sa ako potravinový doplnok používajú mrazené či sušené (spracované na prášok), no hlavné využitie má šťava z bobúľ, z ktorej sa vyrábajú osviežujúce nápoje alebo ktorá sa ďalej pridáva do džúsov, jogurtov, zmrzliny ap.

Vzhľadom na cudzí pravopis a netypické zakončenie názvu sa v slovenských textoch stretávame s jeho rozličnými podobami. Okrem pôvodnej podoby *açaí* je to podoba *acai* (v nej sa cudzie písmeno ç nahradilo slovenským c), *açai* (so skrátením poslednej hlásky), *acai* (so zmenou písmena ç na c a so skrátením poslednej hlásky); táto podoba je najčastejšia), napr. *100-percentná šťava z plodov Acai*. – *Acai má preukázateľne pozitívny účinok na celý organizmus*. Ojedinele sa už môžeme stretnúť aj s podobami prispôbenými podľa výslovnosti *asai* alebo *asai*, napr. *Prvá*

zmienka o používaní *asai* je z roku 1791. Aj keď na zdomácnené podoby so spoluhláskou *s* nie je zatiaľ veľa dokladov, treba poznamenať, že takáto adaptácia by bola v zhode so súčasnými Pravidlami slovenského pravopisu, podľa ktorých „namiesto cudzích písmen s odlišnými diakritickými znamienkami môžu sa používať domáce písmená podľa výslovnosti“ (2013, s. 40). Samozrejme, treba tu spomenúť aj to, že na písanie názvu rastliny s veľkým začiatočným písmenom (ako je to v citovanom doklade a aj v nasledujúcich dokladoch) nie je v slovenčine dôvod. Slovenské názvy rastlín aj ich plodov sa píšu s malým začiatočným písmenom a to platí aj pri novších prevzatých názvoch, napr. *kivi*, *hurmikaki*, *nektárinka*, *rukola* ap.

Na skloňovanie názvu má vplyv jeho zakončenie v základnom tvare, presnejšie jeho výslovnosť. Ak použijeme pôvodnú podobu *açai/acai* [asají] s dlhou samohláskou *-í* na konci, slovo sa zaradi do skupiny nesklonných substantív stredného rodu, ako napr. slová *karí*, *vadí*, *sári*, *čatní*, čo potvrdzujú aj vyjadrenia *mrazené dobroty z açai*; *dužina acai obsahuje vysoké množstvo vlákniny*.

Oveľa frekventovanejšia je podoba s krátkym *i* na konci (s výslovnosťou [asaj]) a vtedy sa názov prirodzene začleňuje do mužského rodu vzoru *stroj* podobne ako napr. slovo *bonsaj* (ktoré bolo pôvodne takisto zakončené na *-i* – *bonsai*). V genitíve jednotného čísla sa však – na rozdiel od slova *bonsaj*, ktoré má v tomto tvare príponu *-a* (*bonsaja*) – podľa dokladov z internetu používa iba príponu *-u*: *Z acaiu sa stal kvalitný nápoj aj pre športovcov. – Na letné dni dobre padne osvieženie v podobe mrazeného acaiu. – Špeciálny krém... s výťažkom acaiu. – Bobule Acai obsahujú... – Chutná zmes vynikajúcich čučoriedok a acaiu potešia tvoje zmysly. – Prášok z Acai a pod. Prípona genitívu singuláru *-u* je aj pri niektorých ďalších podstatných menách vzoru *stroj*, napr. *boršč – do boršču*, *čaj – do čaju*, *chmeľ – z chmeľu*, *peľ – od peľu*, *punč – do punču* ap. (porov. Morfológiu slovenského jazyka, 1966). Tvary genitívu singuláru s príponou *-a* – *acai/açai* však nemožno vylúčiť.*

Pre úplnosť treba dodať, že sa nájdu aj doklady na používanie názvu v ženskom rode (čo potvrdzuje aj otázka citovaná v úvode), napr. *Dnes je Acai rozšírená aj po Európe vďaka svojim blahodarným účinkom na celý ľudský organizmus*; k takémuto rodovému zaradeniu slova sa používatelia

prikláňajú pravdepodobne pod vplyvom všeobecných pomenovaní *rastlina* alebo *palma* súvisiacich s názvom.

Na záver možno zhrnúť, že kým názov *acai/açai* (zakončený na dlhú samohlásku *-i*) prirodzene vystupuje ako nesklonné podstatné meno stredného rodu, podoba *acai/açai* s krátkym *i* na konci s výslovnosťou [asaj] má tendenciu skloňovať sa ako podstatné meno mužského rodu vzoru *stroj*. Vo vyjadrení, ktoré bolo predmetom otázky adresovanej do jazykovej poradne, možno preto použiť formuláciu *Açai a jeho účinky* (ak je s *-i* na konci) alebo *Acai a jeho účinky* (s podobou zakončenou na *-i*) a v oboch prípadoch bude zámeno *jeho* vyjadrujúce príslušnosť k rastline rovnaké.

Na náš podnet sa názvoslovná komisia Slovenskej botanickej spoločnosti zaoberala tvorbou slovenského odborného názvu rastliny a schválila názov *euterpa ovocná*.

Iveta Vančová

Písmená q, x, w v slovenčine. – „Zaujímalo by ma, či spoluhlásky *q, x, w* patria medzi tvrdé, mäkké alebo obojaké.“

Otázka pisateľa do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, kam zaradiť *q, x, w* z hľadiska rozdelenia spoluhlások na tvrdé, mäkké a obojaké, vychádza z pravopisného princípu, teda z hľadiska písania mäkkého *i, í* alebo tvrdého *y, ý*. V danom prípade však treba odlišovať hlásky (spoluhlásky) od ich grafických znakov, čiže písmen. V prvom prípade sa pohybujeme vo fonetickej – zvukovej rovine, v druhom prípade ide o pravopis. Písmená *q, x, w* sa vyskytujú iba v cudzích slovách alebo v slovách cudzieho pôvodu a v niektorých jazykoch môžu označovať rozličné hlásky.

Písmeno *q*, resp. spojenie *qu* v latinčine označuje spojenie hlások *kv*, napr. *status quo* [status kvó], *quasi* [kvázi], *quarta* [kvarta] „štvrtá“, od toho slov. *kvarta* „štvrtá trieda osemročného gymnázia“. V taliančine *qu* označuje spojenie hlások *ku*, napr. *quando* [kuando], *quotidiano* [kuotidiáno] „každodenný“. Vo francúzštine a v španielčine sa spojenie písmen *qu* vyskytuje po samohláskach *e, i* a spolu s nimi sa vyslovuje *ke, ki*, napr. *Québec* [kebek], *reconquista* [rekonkista].

Aj písmeno *x* zastupuje v cudzích slovách rozličné hlásky. V slovách gréckeho a latinského pôvodu zodpovedá spojeniu hlások *ks* alebo *gz*, napr. *xenofóbia* [ksenofóbia], *exemplár* [egzemplár], v španielčine spojeniu hlások *ks*, napr. *texto* [teksto], *examen* [eksamen], výnimočne označuje aj hlásku *ch* – porov. *México* [mechiko], slov. [meksiko].

Písmeno *w* v slovách nemeckého pôvodu označuje hlásku *v*, napr. *Walter* [valter], *slowakisch* [slovakiš]. V anglických slovách má písmeno *w* špecifickú výslovnosť, ide o zvuk na pomedzí hlások *u* a *v*. V adaptovaných slovách sa *w* prepisuje a vyslovuje ako *v*, napr. *víkend* (angl. *weekend*), *tvid* (angl. *tweed*), alebo *u*, napr. *šou* (angl. *show*), *snoubord* (angl. *snowboard*). V prevzatých slovách sa *w* vyslovuje ako *v*, napr. *western* [vestern], *whisky* [viskí], *web* [veb].

Ako sme si ukázali, písmená *q*, *x*, *w* sa vyskytujú iba v cudzích slovách, pričom môžu zastupovať rozličné hlásky. Z pravopisného hľadiska, čiže z hľadiska písania mäkkého *i* alebo tvrdého *y*, sa pri slovách s písmenami *q*, *x*, *w* uplatňuje etymologický princíp. To znamená, že sa zachováva písanie *i/y* podľa pôvodného jazyka, porov. *xylofón*, *oxymoron* (gr.), *oxid* (gr., prevzaté cez nemecké *Oxid*), *windsurfing*, *Wyoming* (angl.). Po písmene *q*, resp. *qu* je iba mäkké *i* – *reconquista*.

Silvia Duchková

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (27)

V texte nadpísanom *Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka* pokračujeme v uverejňovaní slov, s ktorými sme sa v ostatných rokoch stretli najmä v odborných, ale čiastočne aj v publicistických textoch a ktoré nie sú v doterajších vydaniach KSSJ (viac o tom pozri v Kultúre slova, 2014, roč. 48, č. 1, s. 58).

zalievací príd. určený na zalievanie: *z. gél, z. tmel, z-ia hmota, z-ia epoxidová živica; z. otvor; z. prístroj*

zálievkový príd. **1.** slúžiaci na zálievku: *z. betón, z. tmel, z-á malta* **2.** záhr. týkajúci sa zálievky: *z. režim*

záložca -u mn. -ovia m. práv. kto založí svoj nehnuteľný majetok alebo hnuteľnú vec ako záloh: *povinnosti z-u, záväzok z-u; záložkyňa* -e -kýň ž.

záložňový príd. (slovo je už v SSJ) týkajúci sa záložne, súvisiaci so záložňou: *z. lístok, z-é služby*

zámes -i ž. odb. zamiešané množstvo nejakej hmoty al. látky: *dávka cementu na jednu z.; na z. použijeme 6,5l vody na vrece tmelu; voda pre z. musí byť čistá; zámesový* príd.: *z. roztok, z-á voda* na prípravu zámesi

zamestnateľný príd. ktorý má predpoklady získať zamestnanie, op. nezamestnateľný: *byť kdekoľvek a kedykoľvek z., veľmi ťažko z. človek; človek sa musí celý život vzdelávať, aby bol z.; zamestnateľnosť* -i ž. potenciálna schopnosť uplatniť sa na trhu práce: *faktory ovplyvňujúce z.; odborné vzdelanie garantuje z.*

zamietnuteľný príd. ktorý možno zamietnuť: *z-é odvolanie, z-é argumenty*

zanalyzovať -uje -ujú dok. (slovo je už v SSJ) urobiť analýzu: *z. neúspech, z. obnoviteľné zdroje, z. stav sociálnych služieb*

zápachový príd. týkajúci sa zápachu, súvisiaci so zápachom: *z. uzáver, z-á klapka, z-á priečka k revíznej šachte*

zapájací príd. slúžiaci na zapájanie, týkajúci sa zapájania: z. *drôt*, z. *kábel*, z. *-ie svorky*; z. *-ia schéma*

zápalnica -e -níc ž. (slovo je už v SSJ) odb. zápalná šnúra: *iniciačná z.*, *samolepiaca z.*, *vrúbkovaná z.*; **zápalnicový** príd.: z. *čierny prach*, z. *roznet*, z. *-é prepojenie*

zapichovací príd. ktorý je us pôsobený na zapichovanie: z. *odznak*, z. *stojan*, z. *postrekovač*, *záhradná z. -ia sprcha*, *poľovnícka z. -ia stolička*

zapisovač¹ -a mn. -i m. živ. (slovo je už v SSJ) kto zapisuje rozličné údaje: z. *odberných miest elektriny a plynu*; **zapisovačka**¹ -y -čiek ž.

zapisovač² -a mn. N a A -e m. neživ. prístroj na zapisovanie údajov: *digitálny z.*, *letový z.*, *súradnicový z.*, z. *teploty*

zapisovačka² -y -čiek ž. prístroj na zapisovanie údajov, zapisovač²: inform. *čítačka a z. pamäťových kariet*

záplet -u m. zapletenie; zapletením zhotovená súčasť niečoho: *šnúra na z.*; *ručný z.*, z. z. *umelej kože*, z. *plôtika z vrbového prútia*; z. *lana* mechanicým ťahom namáhaný torzný spoj, ktorý je súčasťou lana; **zápletový** príd.: z. *plôtik*, z. *-é zátarasy*

zapleť¹ -a mn. -i m. živ. kto niečo zapleť: z. *lán*; **zapleť**¹ -y -čiek ž. (slovo je už v SSJ): z. *vlasov*

zapleť² -a mn. N a A -e m. neživ. pomôcka na zapletanie: z. *vlasov*, z. *vrkôčikov*, z. *povrázkov do vlasov*

zaplnený príd. plný: z. *areál*, z. *štadión*, z. *kostol*; **zaplnenosť** -i ž.: z. *hládiska*, z. *jazdných pruhov*, z. *kontajnerov*; inform. z. *disku*

zápoj -a m. **1.** les., záhr. (slovo je už v SSJ) dotyk al. vzájomné prepletanie korún stromov, krovín al. iných rastlín: z. *stromov*, z. *drevín*, z. *porastu*, *korunový z.*, *horizontálny z.*, *vertikálny z.*; *burina na záhonoch vytvára hustý z.* **2.** fyziol. miesta spojenia neurónov pomocou výbežkov; **zápojový** príd.: z. *-á drevina*

zapršať -í -ia dok. (slovo je už v SSJ) neos. trocha, krátky čas pršať, popršať: *zajtra môže z.*; pren. os. *komu z. -í šťastie?*

zapuzdiť -í -ia dok. **1.** zabezpečiť, aby niečo malo ochrannú vrstvu, ochranný obal: z. *skládku*; *náter dokáže z. hrdzu* **2.** obaliť puzdrom, uložiť do puzdra: z. *zbraň*, z. *pružinu*; z. *-ené vinutie*; inform. z. *dátový tok*; nedok. **zapuzdrovať** -uje -ujú: inform. z. *reťazec znakov* // **zapuzdrit'** sa: biol. *larvy sa môžu z. v tkanivách*; nedok. **zapuzdrovať** sa: *rana sa začala z.*

zaraditeľný príd. ktorý sa dá zaradiť: *titul žánrovo z. k spoločenskej tlačí; román ťažko z. do žánru; zaraditeľnosť* -i ž.: *typologická z., z. prvku do niektorej z tried*

zaslepit² -í -ia dok. uzavrieť otvor, aby cezeň nemohla prenikať nejaká látka: *z. otvor; z. ventil; vodotesne z-ená rúra; nedok. zaslepovať²* -uje -ujú: *z. odpadové potrubia*

záslepka -y -piek ž. prostriedok na uzavretie, zaslepenie otvorov: *kruhovú z., štvorcovú z., plastovú z.; bezpečnostná z. na zabránenie kontaktu s elektrickým prúdom v zásuvke*

zaslepovací príd. ktorý slúži na zaslepovanie: *z-ia clona, z-ia matica, z-ia príruba, z-ia zátka*

zastávkový príd. ktorý sa týka zastávky, ktorý sa vzťahuje na zastávku: *z. pruh na ceste, z. označník*

zastavovací príd. (slovo je už v SSJ) ktorý je určený na zastavenie, zastavovanie; ktorý sa týka zastavenia, zastavovania: *z. signál, z. spínač, z-ie zariadenie; z-ia funkcia*

zástrč -e -í ž. odb. zasúvacie zariadenie na zatváranie al. zaistovanie zatvorených dverí, okien ap., zástrčka, závara: *z. na dvere, z. na okno, zápusťná dverová z., skriňová z., bajonetová z.; zástrčový* príd.: *z. mechanizmus*

zástrčný príd. ktorý je usposobený na zastrkávanie: *z. kľúč, z. kolík, z-á hlavica*

zastúpenosť -i ž. (číselný) podiel na účasti v niečom: *divácka z., odborová z., regionálna z., z. národnostných menšín*

zásyp² -u m. **1.** (slovo je už v SSJ) zasypanie: *z. drenáže, z. vykopanou zeminou* **2.** stav. sypaná konštrukcia, kt. vyplní priestory pod úrovňou povrchu terénu: *štrkový z.; zásypový* príd.: *z-é práce*

zatáčavý príd. odb. ktorý sa vyznačuje zatáčaním: *z. pohyb, z. účinok kolies; z. mechanizmus; let. z. moment lietadla; zatáčavosť -i ž.: *z. vozidla**

zatáčkomer -a/-u L -e mn. -y m. (slovo je už v SSJ) let. prístroj na meranie veľkosti a smeru uhlovej rýchlosti pri zatáčaní lietadla

zaťažiteľný príd. (slovo je už v SSJ) ktorý možno zaťažiť: *extrémne z. elektrický motor, kryt z. až do 100 kg, vysoko z-á škárovacia malta; zaťažiteľnosť -i ž. (slovo je už v SSJ): *z. mosta, z. vodičov; vysoká z. zdroja**

zaťažovací príd. (slovo je už v SSJ) určený na zaťažovanie, súvisiaci so zaťažením, zaťažovaním: *z. panel; z. odpor; z. stav, z-ia skúška, z-ie podmienky*

zat'ážovateľ' -a L -i mn. N a A -e m. neživ. odb. parameter určujúci výkonnosť využiteľnosť zväracieho al. rezacieho stroja al. elektromotora

zavádzač¹ -a mn. -i m. živ. **1.** kto niečo zavádza: z. *firemných procesov* **2.** (slovo je už v SSJ) kto niekoho zavádza, klamár: z. *verejnosti*; **zavádzačka** -y -čiek ž.

zavádzač² -a mn. N a A -e m. neživ. odb. pomôcka, prostriedok na zavádzanie niečoho niekam: z. *katétra, ozubený z. vlákna, puzdrový z.*; inform.: *binárny z. počítačový program*; z. *operačného systému*

zavalcovanina -y -nín ž. tech. chyba spôsobená zavalcovaním

zavalcovať' -uje -ujú dok. (slovo je už v SSJ) tech. valcovaním vtlačiť niečo niekam, valcovaním utlačiť: z. *antuku, z. štrk; semienka treba do pôdy z.*; z. *povrch*; nedok. **zavalcovávať'** -a -ajú (slovo je už v SSJ): z. *asfalt*

zavážací príd. (slovo je už v SSJ) určený na zavážanie: z. *stroj, z. vozík, z. výťah; z-ia loďka*

zavesník -a m. (slovo je už v SSJ) mechanizmus slúžiaci na zavesenie niečoho: z. *na bodák*; let. zariadenie slúžiace na zavesenie dopravného predmetu pod krídlom al. trupom lietadla

zavetrit'² -í -ia dok. odb. vystužiť konštrukciu na zabezpečenie jej stability (často proti účinkom vetra): z. *krov, z. pódium, z. strešné roviny, podperné hrany z. pomocou dosák*; nedok. **zavetrovať'** -uje -ujú: *stĺpy z. lanom o stromy; z. regálový systém*

závitorezný príd. schopný rezať závit; slúžiaci, určený na rezanie závitov, závitotvorný: z. *á skrutka; z. stroj, z. nôž, z-á súprava; z. olej*

závitotvorný príd. závitorezný: z. *á skrutka*

zavlažovač -a mn. N a A -e m. neživ. (slovo je už v SSJ) zariadenie na zavlažovanie: *kruhový z., štvorcový z., rotačný z., rozprašovací z., záhradný z.*; z. *koreňov, z. kvetín, z. trávnik*

závrтка -y -tiek ž. skrutka do dreva: z. *s polgul'atou hlavou, z. do dreva, upevňovacie z-y*

zavzdušňovací príd. (slovo je už v SSJ) slúžiaci, určený na zavzdušnenie, zavzdušňovanie: z. *otvor, z. ventil, z-ia rúrka, z-ia skrutka, z-ia súprava*

zavzdušňovač -a mn. N a A -e m. neživ. zariadenie určené na zavzdušňovanie: *mechanický z., z. potrubia*

zazimovať' -uje -ujú dok. (slovo je už v SSJ) pripraviť niečo na zimu, aby sa chladom, mrazom nepoškodilo: z. *muškáty, z. subtropické rastliny; z. korytnačku; z. auto, z. hrubú stavbu*

záznej -a m. odb. interferenčná frekvencia: *jednosignálový z., nulový z., priestorový z.; tón so slabým z-om; pri počúvaní dvoch blízkych tónov vzniká z.; záznejový* príd.: *z. efekt; z. generátor, z. detektor kovov*

združovač¹ -a mn. -í m. živ. kto niečo združuje: *z. skleného vlákna; združovačka¹* -y -čiek ž.

združovač² -a mn. N a A -e m. neživ. (slovo je už v SSJ) odb. zariadenie na združovanie niečoho: *anténový z., satelitný z., televízny z. signálu, ume-lohmotný z. káblov*

združovačka² -y -čiek ž. zariadenie na združovanie niečoho, *združovač²*: *z. priadze*

zdvihnutel'ný príd. ktorý sa dá zdvihnúť: *z. náklad, z. ventil, z-á podlaha predsienky stanu*

zgélovatený príd. ktorý nadobudol štruktúru gélu: *z-á vzorka, z-á zmes, z-é mazivo*

zgélovatiet' -ie -ejú dok. nadobudnúť štruktúru gélu: *prášok po kombinácii s vodou z-ie, injektážny roztok vo vrte z-ie*

zhadzovač¹ -a mn. -í m. živ. obyč. pejor. kto zhadzuje niekoho, niečo: *profesionálny z., z. literárnych diel; z. rukavic*

zhadzovač² -a mn. N a A -e m. neživ. odb. zariadenie na zhadzovanie niečoho: *z. pása na dopravníku, horizontálny z. pneumatik*

zhášací príd. ktorý je určený na zhášanie; ktorý sa týka zhášania: *automa-tický z. systém, z. prostriedok, z. roztok, z-ia komora; z. efekt*

zhorčovadlo -a -diel s. prostriedok na dosiahnutie horkej chuti; látka, kt. dáva výrobku horkú chuť: *farby obsahujú z-á*

zhrabky -biek ž. pomn. vodohosp. zhrabané častice z odpadovej vody v čističkách: *z. z hrablic, plastová nádoba na z., dopravný systém na z., zá-chytný kôš na z.*

zhřňač -a mn. N a A -e m. neživ. náradie al. stroj na zhřňanie niečoho: *z. snehu, z. kameniva, z. vody, obežný z. s vynášacím dopravníkom*

zhromažďovaci príd. (slovo je už v SSJ) ktorý je určený na zhromažďovanie, ktorý sa týka zhromažďovania: *z. dvor, z. priestor, z-ia hala, z-ia nádrž, z-ie miesto; práv. z-ie právo*

zhrudkovatiet' -ie -ejú dok. (slovo je už v SSJ) stať sa hrudkovitým: *krém môže z., jogurt z-el, puding z-el; produkt sa nechá z. pri teplote okolia*

zhuťňovací príd. (slovo je už v SSJ) stav. ktorý je určený na zhuťňovanie, ktorý sa týka zhuťňovania: *z. lis, z. stroj, z. valec, z-ia vibračná doska; z. systém; z-ia skúška*

zist'ovateľ -a mn. -ia m. kto niečo zisťuje: *z. príčin vzniku požiaru; zisťovateľka* -y -liek ž.

zjasňovací príd. ktorý je určený na zjasňovanie, ktorý vyvoláva zjasňovanie, ktorý sa týka zjasňovania: *z. prostriedok, z-ia lampa; z. účinok*

zjasňovač -a mn. N a A -e m. neživ. prostriedok na zjasňovanie: *optický z., z. farby; z. zvuku*

zlanit' -í -ia dok. spustiť sa na lane: *z. stenu, z. najvyššiu budovu v meste, z. priehradný múr, z. 30-metrový vodopád; zlaňovať -uje -ujú nedok.: *z. bralá, z. previsy**

zlaňovací príd. ktorý je určený na zlaňovanie, ktorý sa týka zlaňovania: *z. výstroj, z-ia brzda, z-ia technika, z-ie zariadenie, z. postroj pre psa; z. výcvik*

zmáčací príd. ktorý je určený na zmáčanie, ktorý sa týka zmáčania: *z. prostriedok; z. efekt, z. účinok, z-ia schopnosť, z-ia vlastnosť*

zmáčadlo -a -diel s. zmáčací prostriedok: *ekologické z., tekuté z., tuhé z.*

zmáčavosť -í ž. schopnosť zmáčať sa pri kontakte s vodou: *z. povrchu; čistiace prostriedky majú vysoký stupeň z-i*

zmäkčovač -a mn. N a A -e m. neživ. **1.** (slovo je už v SSJ) zariadenie, nástroj na zmäkčovanie niečoho: *z. vody, práčkový z., prietokový z.; z. mäsa na naklepávanie* **2.** prostriedok na zmäkčovanie niečoho, zmäkčovadlo: *z. nechtov, z. zatvrdnutej kože; z. stolice*

zmätočnosť -í ž. (slovo je už v SSJ) nesúladi s niečím: *z. konania, z. rozhodnutia*

Matej Považaj

Z WEBOVEJ PORADNE

Na základe čoho sa do slovenčiny prekladajú cudzie mená? Napr. vojvodkyňa Kate a princ William a pápež František? – Mená panovníkov, predovšetkým tých všeobecne známych, sa zvyčajne prekladajú, je to vec tradície. Možno si pripomenúť francúzskych kráľov, ktorí nosili meno *Louis*, ale v angličtine sa ich meno používalo a používa v podobe *Lewis*, v latinčine má podobu *Ludovicus*, v taliančine *Luigi*, v nemčine *Ludwig*, v maďarčine *Lajos*, v poľštine *Ludwik*, v češtine *Ludvík* a v slovenčine *Ludovít*. Meno britskej kráľovnej *Alžbety II.* (jej občianske meno je *Elizabeth Alexandra Mary Windsor*) sa v angličtine používa v podobe *Elizabeth II.*, v nemčine má podobu *Elisabeth II.*, v taliančine *Elisabetha II.*, v poľštine *Elżbieta II.*, v maďarčine *II. Erzsébet*, v češtine *Alžběta II.* a v slovenčine *Alžbeta II.* V súčasnosti sa už pri menách panovníkov novej generácie od tejto tradície upúšťa (napr. mená princov *Charlesa*, *Andrewa*, *Williama* a *Harryho*), ale mená, ktoré sa už zaužívali v slovenčine v preloženej podobe, ako napríklad meno kráľovnej *Alžbety*, si zachovávajú podobu danú tradíciou.

Podobná tradícia zrejme pretrváva pri menách pápežov. Možno spomenúť *Jána XXIII.*, *Jána Pavla I.* a *Jána Pavla II.*, pri ktorých sa na Slovensku používala slovenská podoba mena *Ján* s dlhým *á*, ale aj iné mená pápežov ako *Lev* – po latinsky a po anglicky *Leo*, po taliansky *Leone*, podobne napríklad *Benedikt* – po latinsky *Benedictus*, po taliansky *Benedetto*, po anglicky *Benedict*, či *Gregor* – po latinsky *Gregorius*, po taliansky *Gregorio*, po anglicky *Gregory*.

Ako sa tvoria prídavné mená od cudzích názvov zakončených na -s, -x alebo -ey? – Pri tvorení prídavných mien z geografických názvov končiacich sa na spoluhlásku *-s* sa k základu pridáva prípona *-ký*, napr. *Leles* → *leleský*, *Texas* → *texaský*, *Los Angeles* → *losangeleský*, *Dallas* → *dallaský*, *Saint Louis* → *saintlouiský*. Prídavné mená utvorené z názvov končiacich sa na spoluhlásku *x* priberajú príponu *-ský*, napr. *Phoenix* → *phoenixský*, *Halifax*

→ *halifaxský*. Pri tvorení prídavných mien od cudzích zemepisných názvov zakončených v písmene -*ey* [vysl. i] sa k celému (nesklonnému) názvu pridáva prípona -*ský*, pričom pred ňou vyslovujeme spoluhlásku [j], v písme *y*, napr. Sydney [sidni] → *sydney* [sidnijskí], *Guernsey* [gernsi] → *guernsey* [gernsijskí], *New Jersey* [ňudžerzi] → *newjersey* [ňudžerzijskí].

Ako písať slová Facebook, Twitter, Pokec a Wikipédia? – Názvy sociálnych sietí *Facebook*, *Twitter*, *Pokec* a kolektívneho internetového encyklopedického diela *Wikipédia* sú názvy, resp. značky produktov, čiže sú vlastnými menami a píše sa s veľkým začiatočným písmenom. Popri vlastnom mene *Facebook* sa však v jazykovej praxi stretávame aj so všeobecným podstatným menom *facebook* písaným s malým začiatočným písmenom, ktorým sa všeobecne pomenúva spôsob komunikácie prostredníctvom internetovej sociálnej siete, napr. *zoznámili sme sa na facebooku* alebo *môj brat presedí pri facebooku celý deň*. Tento jav, keď sa z vlastného mena (napr. z populárnej značky) stane všeobecné podstatné meno, ktorým sa označuje typ produktu, v našom prípade typ internetovej spoločenskej komunikácie, v jazykovede nazývame apelativizácia. Apelativizované výrazy sa na rozdiel od vlastných mien (ako *Facebook* s veľkým začiatočným písmenom) často adaptujú, t. j. prispôbia sa slovenskému pravopisu. Všeobecné pomenovanie sociálnej siete *facebook* sa dnes používa už aj v adaptovanej podobe *fejsbuk*. Podobne sa popri názve *Wikipédia* stretávame aj s apelatívom *wikipédia* ako so všeobecným pomenovaním akejkoľvek internetovej encyklopédie.

Na záver dodávame, že nie všetky vlastné mená sa apelativizujú, platí to iba pre tie názvy, ktoré sa stávajú typickým predstaviteľom napríklad nejakého druhu výrobku. Ak sa hovorí o sociálnej sieti všeobecne, podľa kontextu možno pripustiť aj používanie apelativizovaných podôb *twitter* a *pokec*, ale ak píše žiak napríklad o porovnaní *Facebooku*, *Twittera* a *Pokecu* alebo o zakladateľovi *Pokecu*, ide o vlastné mená a treba ich písať s veľkým začiatočným písmenom.

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300